

Sankt Lars kyrkogård

Helig plats i behov av omsorg

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Innehåll

Förord	3
DEL 1 SANKT LARS KYRKOGRÅRD 2018	4
Sankt Lars kyrkogård maj 2018	5
Kyrkogård eller begravningsplats?	10
Gustaf Arfwidsson om kyrkogården	12
Historik, status och ägarförhållanden	14
Historik	14
Begravningsplats eller fornlämning?	15
Ägare och förvaltare	17
Vilka ligger begravda på Sankt Lars kyrkogård?	19
Patient-Bok Kyrkogården	19
Död- och begravningsböcker vid Lunds Hospital och Asyl	21
Reflektioner	25
DEL 2 ANDRA SJUKHUSKYRKOGRÅRDAR I SVERIGE	26
Sundby sjukhus begravningsplats	27
Gravkarta och gravregister	28
Gravsättningarna 1961	30
Samtal med Jonas Jonsson och Christofer Lundgren	30
Reflektioner	31
Vadstena hospitalskyrkogård	33
Sjukhuskyrkogården juli 2018	34
Reflektioner	35
Sankta Gertruds begravningsplats	36
Sjukhuskyrkogården – en bakgrund	36
Sjukhuskyrkogården juli 2018	38
Reflektioner	39
Ulleråker kyrkogård	40
Kyrkans engagemang	42
Ulleråker kyrkogård 2018	42
Reflektioner	44
Sjukhuskyrkogårdar på andra håll i landet	45
Furunäsets kyrkogård	45
Mariebergs begravningsplatser	45
Restads begravningsplats	46
Sankt Jörgens sjukhus begravningsplats	46
Säters sjukhus begravningsplats	47
Söderby sjukhus begravningsplats	47
DEL 3 ÅTER TILL SANKT LARS – REFLEKTIONER OCH FÖRSLAG	48
Sankt Lars kyrkogård augusti 2018	49
Reflektioner	52
Allmän eller enskild begravningsplats – eller fornminne?	53
Hur har kyrkan ställt sig	53
Kyrkan och Sankt Lars kyrkogård	54
Förslag	55

Förord

Det här är en skrift om Sankt Lars kyrkogård i Lund. Kyrkogården invigdes 1895 och tillhörde vad som då kallades Lunds Hospital och Asyl, senare Sankt Lars sjukhus.

Kyrkogården var avsedd för patienter som dog på sjukhuset och som av olika anledningar inte kunde begravas på sina hemkyrkogårdar. Ibland var de inte välkomna där, ibland var avståndet till hemmaförsamlingen för långt. Sjukhuset tog nämligen emot patienter från hela landet.

Det är oklart hur många patienter som är begravda på kyrkogården eftersom gravbok saknas för de första 30 åren. Mellan 1 500 och 2 000 är en rimlig uppskattning, men det kan också vara något fler. Också gravkarta saknas. Den sista patienten jordfästes här 1951.

Kyrkogården sköttes omsorgsfullt av patienter och skötare så länge sjukhuset var i bruk. Men när detta avvecklades under 1980-talet började också kyrkogården förfalla. Den ligger nu på privat mark. Skötseln ombesörjs av markägaren och lämnar mycket i övrigt att önska.

I den här skriften berättas kyrkogårdens historia, från 1895 fram till idag. I text och bild vill vi visa hur kyrkogården ser ut år 2018. Vi beskriver de komplicerade ägarförhållandena och de försök som gjorts från kyrkans och det tidigare psykiatriska muséets sida att bromsa förfallet och i någon mån restaurera kyrkogården, bland annat genom att låta den bli ett besöksmål för pilgrimer.

Sankt Lars kyrkogård är inte unik. Det finns fler sjukhuskyrkogårdar av liknande slag i landet. Vi har besökt några av dem och har hämtat in information från ännu fler. Det visar sig då att Sankt Lars kyrkogård hör till den grupp där förfallet tillåtits gå längst.

Samtidigt som vi eftersträvat största möjliga saklighet vill vi vara klara med att detta inte bara är en redovisande utan också en argumenterande text. Vi menar att något nu måste ske för att den värdighet som bör präglade en kyrkogård, inte minst en begravningsplats av det här slaget, ska kunna återskapas. I skriftens slutkapitel ger vi en rad konkreta förslag till vad vi menar bör göras.

Sankt Lars kyrkogård har varit en helig plats och bör få förbli det.

Lund i september 2018

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

DEL 1

SANKT LARS KYRKOÅRD 2018

Sankt Lars kyrkogård maj 2018

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Den 20 maj, en varm försommarkväll, går vi en av våra vanliga kvällspromenader från Klostergården till Sankt Lars kyrkogård. Intill den rostiga järngrinden står de två informationstavlorna, den ena från Länsstyrelsen, den andra från Svenska kyrkan.

Vi stiger in i den lummiga eller snarast vildvuxna parkmiljön innanför grindarna. Till vänster skimtar vi Flackarps mölla mellan träden.

Gräset står högt, någon klippning eller annan skötsel tycks inte ha ägt rum hittills i år. Strax innanför grinden stöter vi på det första ringkorset. Det tycks ha lämnat sitt markfäste någonstans och står nu lutat mot ett förtorkat träd, alldeles på egen hand. Vi räknar idag till 10 sådana smidda kors eller ringkors på kyrkogården. Vid en tidigare inventering för några år sedan fanns det 16 kors, men några kan säkert ligga gömda i det höga gräset.

Varje grav har en gång varit utmärkt med en järnten där toppen utformats som en enkel blomma. De står nu i rader men är svåra att upptäcka i all grönska. Vi räknar till 217 idag, men det har funnits åtminstone 230. Säkert ligger också flera av dem gömda i gräset.

Intill en av järntenarna har någon placerat en gravlykta.

På dessa tenar finns inga namn, däremot ett patientnummer. Vissa tydbara, andra igenrostade.

Så finner vi sju gravstenar, men det ska finnas en till gömd någonstans. Idag fäster vi oss särskilt vid två av dem:

I graven här intill ligger Anna Dahlqvist begravd. Hon föddes 25/8 1903 och dog 12/8 1940, ett par veckor innan hon skulle ha fyllt 37 år. På bjälken ovanför gravstenen har någon ställt en blomkruka som nu är krossad med skärvor spridda över graven.

I en annan grav ligger Maria Svensson begravd. Hon blev 60 år. Någon har lagt ett litet halsband på hennes sten.

Kyrkogården bär alltså spår av besökare i olika åldrar. Kanske familjer som söker tidigare bortglömda anhöriga? Vad tänker de när de kommer hit idag?

Andra gravar ser helt bortglömda ut, inte bara av anhöriga utan också av dem som nu har ansvaret för skötseln av kyrkogården.

Måste det se ut så här? Här nedan har vi till slut lånat en bild av framlidne Gunnar Arfwidsson, tagen av okänd fotograf i slutet av 1990-talet efter den renovering av kyrkogården som han tog initiativ till. Det måste gå att få det fint igen! Det är om detta fortsättningen av vår text kommer att handla.

Kyrkogård eller begravningsplats?

Lars H Gustafsson

Den som till fots eller på cykel närmar sig Lund söderifrån längs det gång- och cykelstråk som förbinder Malmö och Lund möter i utkanten av staden den vägvisningsskylt som syns här till höger. I stället för att fortsätta färden in mot Stortorget kan den som så önskar ta en annan gång- och cykelväg till vänster, mot S:t Lars begravningsplats. Längst till höger på skylten, delvis skymd av lövverket, finns Svenska kyrkans logotyp, och här framgår att avtagsvägen till vänster också är fortsättningen på den pilgrimsled som går från Malmö till Lund.

Den vandrare som går i den riktning skylten anvisar kommer efter tio minuters promenad fram till den grind som står vid entrén till begravningsplatsen. Eller vid entrén till kyrkogården? Ja, vilken benämning ska vi nu använda?

Den som stannar till vid grinden och läser på de båda skyltar som finns här får inte något entydigt svar på den frågan. Just till vänster om grinden finns en skylt från Länsstyrelsen Skåne – se bilden till höger. Här används benämningen S:t Lars begravningsplats. Det påpekas också att platsens ursprungliga namn var Lunds Hospitals- och Asyls begravningsplats.

Men intill denna skylt finns en annan från Svenska kyrkan – se bilden nere till vänster. Skylten är skadad av ingrodd smuts, men med viss möda kan texten fortfarande läsas. Och här används nu, till skillnad från vad vi såg på vägvisningsskylten ute vid gång- och cykelvägen, benämningen S:t Lars kyrkogård.

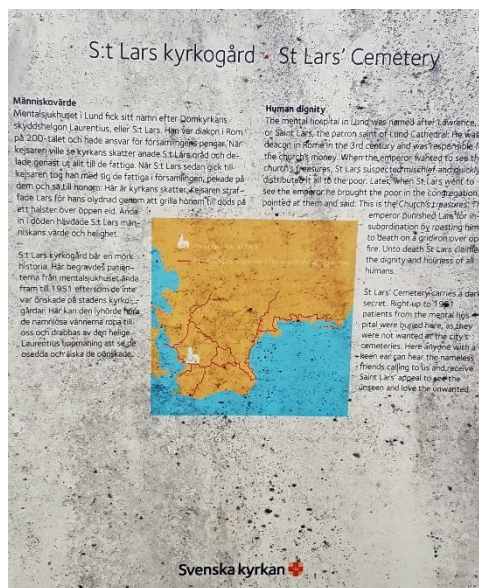

Det skulle föra för långt att inom ramen för den här framställningen göra ett mer ambitiöst försök att utreda skillnaden mellan en kyrkogård och en begravningsplats. Men några påpekanden kan vara på sin plats:

I Svenska Akademiens ordbok definieras "kyrkogård" på följande vis:

Inhägnat område omkring eller vid en kyrka vilket helt eller delvis användes som begravningsplats; även om begravningsplats som icke ligger vid kyrka.

Den aktuella ordboksartikeln är skriven 1939. Här kan man ana att en kyrkogård en gång var den plats, eller gård, där kyrkan var belägen och där människor begravdes runt själva kyrkobyggnaden. Så som det ofta ser ut på landsbygden än idag.

Men som ordboken redan 1939 påpekar är denna geografiska närhet till en kyrka inte längre ett villkor för att en begravningsplats ska kallas kyrkogård.

Vanligare idag är att man med en kyrkogård menar en begravningsplats som hör till en församling tillhörande Svenska kyrkan. Sådana kyrkogårdar har ofta invigts under högtidliga former av någon företrädare för kyrkan, inte sällan biskopen. Därav uttrycket "vigd jord". Medan begravningsplatser avsedda för personer med annan eller ingen trostillhörighet har kallats just begravningsplatser. Med den invandring och den sekularisering som präglat utvecklingen i vårt land under senare år har behovet av sådana begravningsplatser, utan direkt anknytning till Svenska kyrkan, ökat.

Markägarförhållandena tycks spela mindre roll i det här sammanhanget. Som exemplet Ulleråker kyrkogård visar (se sid 40) kan en kyrkogård som sköts av Svenska kyrkan mycket väl ligga på mark som tillhör en kommun. Även om detta säkert inte är det vanliga.

När det gäller de begravningsplatser som varit knutna till mentalsjukhus och sanatorier, liksom de som inrättades för personer som dog i pest och kolera, har benämningarna växlat. Några har kallats kyrkogårdar, andra begravningsplatser, trots att de i stort fungerat på samma sätt. Begravningarna har till exempel så gott som undantagslöst skett under medverkan av en präst.

Den översikt över de gamla sjukhuskyrkogårdarna som ingår i denna skrift visar att denna vacklande språkliga praxis bestått. Möjligen kan vi ändå se en trend: I de fall kyrkan tagit ansvar för skötseln av de aktuella begravningsplatserna har man ofta valt att kalla dem kyrkogårdar. Ulleråker kyrkogård i Uppsala och Furunäsets kyrkogård i Piteå är exempel på det. I andra fall, där kyrkan varit mer kallsinnig till att åta sig skötselansvaret, har platserna fått behålla det mer neutrala namnet begravningsplatser. Här kan Sundby sjukhus begravningsplats i Strängnäs och Sankta Gertruds begravningsplats i Västervik tjäna som exempel. Trenden är dock inte entydig. Vänersborg och Väner-Rys församling har tagit över både ägandet och skötseln av begravningsplatsen vid Restad sjukhus, men här har namnet Restads begravningsplats behållits.

Vad ska vi då kalla den begravningsplats som hörde till Sankt Lars sjukhus? Som vi har sett är både benämningen Sankt Lars begravningsplats och Sankt Lars kyrkogård i aktivt bruk. Den officiella benämningen var ursprungligen "Lunds Hospitals- och Asyls begravningsplats". När den smått legendariske skötaren Gustaf Arfwidsson i nästa kapitel berättar om verksamheten här så använder han genomgående benämningen begravningsplatsen.

Å andra sidan var platsen redan från början knuten till kyrkans verksamhet inom sjukhuset. Jordfästningsakterna förrättades av hospitalspredikanten. Och kyrkogården invigdes under högtidliga former av pastorsadjunkten Alfred Knöös - på uppdrag av Biskopsämbetet.

Vi kommer i det följande att använda båda beteckningarna, beroende på sammanhanget. Men vi har valt att företrädesvis skriva Sankt Lars kyrkogård. Vi menar att platsen väl uppfyller kriterierna för att få kallas kyrkogård. Men vi är medvetna om att det för oss också innebär ett ställningstagande. Vår uppfattning är nämligen att Lunds pastorat bör ta över skötseln och eventuellt också ägandet av denna heliga plats – på samma sätt som kyrkan gjort i Uppsala och Piteå. Då blir benämningen Sankt Lars kyrkogård än mer adekvat.

Gustaf Arfwidsson om kyrkogården

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Gustaf Arfwidsson (1925 – 2017) arbetade under många år som skötare på Sankt Lars sjukhus. Han var kulturellt och medicinhistoriskt intresserad och grundade det psykiatrihistoriska museum som invigdes på Sankt Lars 1979. Det inlemmades 1992 i det Medicinhistoriska museum som Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet inrättade på samma plats. Detta i sin tur stängdes 2006 för att återuppstå som Livets Museum på Lasarettsgatan i Lund 2009.

Under åren 2009 – 2013 producerade detta sällskap en halvtimmeslång film, *Reflektioner om sjukhuset St Lars i Lund*, där Gunnar Menander stod för foto och regi. I filmen vandrar Gustaf Arfwidsson genom sjukhusparken tillsammans med Lars Gustafson, f.d. professor och överläkare i äldrepsykiatri, och medicinhistorikern Bengt Lindskog. I slutet av filmen kommer de till Sankt Lars kyrkogård, och Gustaf berättar då följande:

När hospitalet öppnades 1879 så var det för de botbara patienterna. Men vården blev mycket lång och många dog här. Under lång tid fördes de som dog till anatomin. Där obducerades dom. Det var väl mest hjärnorna läkarna var intresserade av antar jag. Sedan begrovs liken på anatomikyrgården. De var ganska många som begrovs där, och borgarna i Lund började klaga för att de fick begravningsplats intill "dåarna". Så år 1882 kom det en framställning från magistraten i Lund med önskan om att sjukhuset skulle skaffa en egen begravningsplats. Intendenten här fick i uppdrag att räkna fram vad det skulle kosta att anlägga en begravningsplats här. Beloppet landade på drygt 600 kronor, och den kostnaden godkändes av Medicinalstyrelsen.

I slutet av december år 1895 jordfästes den första patienten här, Jenny Maria Ringström. Hon blev 21 år gammal och kom från Norrköping. Hon hade avlidit av lungdot.

Det ska vara gott över 2000 gravar här. Det var ju ett stort sjukhus. Hospitalet hade 350 vårdplatser och Asylen över 800. Som mest hade man sammanlagt 1400 patienter här. Så det var många som slutade sina dagar här.

Många gravar är helt anonyma. Gravarna utmärktes bara med järnstavar med journalnummer. Men det kan man inte heller lita på. I slutet av 1970-talet restaurerade man gravplatsen här. Vi hade fått en ny trädgårdsmästare, och då planterades de här pelarekarna. Alla gravmärken togs upp och sedan ner till

maskinverkstaden där man slipade ner dem och mönjade och oljade dem på nytt. Men man hade inte gjort någon anteckning om var man hämtat respektive gravmärke. Så man kan inte lita på att gravmärkena idag står på just den grav där den aktuella patienten ligger.

I november 2017, strax efter Gustaf Arfwidssons död, publicerades postumt en levnadsberättelse som Gustaf själv antingen skrivit eller dikterat. Berättelsen återfinns på sajten WiKiSUS, <http://www.wikisus.se/mina-ar-inom-sjukvarden-pa-st-lars/>, också den producerad av Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet (SMHS).

Även i denna text berättar Gustaf om kyrkogården:

Vid ett tillfälle så kommer det en bussutflykt från Målilla församling i Småland. Då jag vid guidningen nämnde något om sjukhusets begravningsplats i sjukhusområdets utkant, borta vid Flackarps mölla, talade besökarna om att flera av dem var kyrkogårdsarbetare och att de gärna ville besöka begravningsplatsen.

Jag följde med dem i deras buss. När vi steg ur bussen vid begravningsplatsens grind får vi se att gräset var meterhögt och i detta höga gräs såg vi djupa spår av ett traktorredskap som kört tvärs över alla gravarna! Vi blev chockade! Vi var helt klara på att detta måste anmälas till myndigheterna.

Jag går hem. Skriver en polisanmälan om "störande av griftefrid". (Det blev ingen reaktion från polisens sida – det var ju en gravplats för avlidna psyksjuka!)

Jag skrev till Domkapitlet. Därifrån fick jag svar att gravplatsen aldrig tillhört någon församling och därför var det inte Domkapitlets sak!

Sydney gjorde ett reportage om skadan och detta sändes också i TV:s *Landet runt* vid veckoslutet.

Någon landstingspolitiker reagerade och fick Landstingsfullmäktige att besluta om en översyn över alla patientgravplatser i länet och ordna med bättre skötsel av dessa framöver.

Länsstyrelsens fornminnesenhet reagerade och beslöt plantera en ny häck runt gravplatsen samt att resa en minnesskylt vid grinden. Vi på museet fick formulera texten på minnestavlan.

Det framgår inte när detta utspelade sig, men att döma av bilder som finns bifogade texten bör det ha varit någon gång under slutet av 1990-talet.

Det finns många berättelser av liknande slag om Sankt Lars kyrkogård. Vi har valt att återge Gustaf Arfwidssons eftersom han var en person som förenade upplevelser av eget långvarigt arbete på Sankt Lars med ett dokumenterat historiskt intresse.

Den som vill gå till källorna för att få säkrare upplysningar om kyrkogårdens historia och om vilka som ligger begravda här stöter, som vi nu ska se, på en hel del svårigheter.

Historik, status och ägarförhållanden

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Sankt Lars kyrkogård är belägen i sydligaste delen av Lund, alldeles vid gränsen till Staffanstorps kommun. Närmaste granne är Flackarps mölla, som ligger på andra sidan kommungränsen (se bifogad karta). Geografiskt ligger den inom Helgeands församling

Begravningsplatsen, liksom möllan, besöks ofta av Lundabor på utflykt. Den ligger också intill Barmhärtighetens väg, en del av pilgrimsvägen mellan Malmö och Lund, och får därför besök av många pilgrimer. Kortare pilgrimsvandringar till kyrkogården företas från både Domkyrkan och Helgeandskyrkan. Och kanske viktigast: anhöriga till de döda besöker platsen.

Många som kommer till kyrkogården blir både starkt berörda av den stillhet och andlighet som råder här – och djupt besvikna över de tecken på vanskötsel som också sätter sin prägel på platsen. En vanlig uppfattning är att skötseln av platsen efter en kortare period av förbättring nu åter försämrats.

Historik

Kyrkogårdens historia finns kort sammanfattad på den skylt som Länsstyrelsen satt upp vid grinden:

Lunds Hospitals- och Asyls begravningsplats, som den ursprungligen kallades, invigdes den 11 december 1895. Samma dag "jordfästes i avskildhet" den första patienten, Jenny Maria Ringström, som avlidit i lungsjuka endast 21 år gammal. Invigningen förrättades av pastorsadjunkten A Knöös på uppdrag av Biskopsämbetet.

Begravningsplatsen här var enbart till för patienter. Under hospitalets första tid, 1879 – 1895, begravdes de döda patienterna på någon av Lunds kyrkogårdar. Det var enkla jordfästningar som förrättades i det numera rivna kapellet på S:t Larsområdet. Enbart prästen och kusken som ombesörjde transporten till begravningsplatsen brukade delta. I sällsynta fall var någon anhörig med. Så småningom blev det brukligt, att även någon vårdare från patientens avdelning deltog i begravningen. På snickeriet tillverkades enkla svarta kistor och smeden gjorde järnstavar, som upptill skulle likna en blomma. Dessa järnstavar fungerade som gravmarkeringar och här ristades patientens journalnummer in.

Patienterna hade ofta varit flera årtionden på S:t Lars och "glömts bort" av anhöriga och vänner. Anhöriga skämdes många gånger för de sjuka och ville inte begrava dem på hemorten. Det kunde också bero på sparsamhet från förmyndares och fattigvårdsstyrelsers sida. Dock förekom det att anhöriga bekostade enklare gravstenar med namn och årtal.

Fram till 1951 fick drygt 2000 patienter sitt sista vilorum här. Idag återstår endast omkring 200 järnstavar och ett fåtal gravstenar.

Det bör alltså noteras att begravningsplatsen var i aktivt bruk som kyrkogård endast under ett drygt halvsekel, mellan år 1895 och 1951. Sedan dess har ingen blivit gravsatt här. En viktig fråga är vad det var som gjorde att begravningsplatsen över huvud taget kom till stånd och vilken roll kyrkan spelat i det sammanhanget.

På domsöndagen 2012 invigdes den pilgrimsskylt som nu står vid begravningsplatsens grind. Pilgrimsvägen söderifrån hade då lagts om för att den skulle ge möjlighet till ett vandringsuppehåll

just här. Skylten kom till på initiativ av prästen Anna Alebo, och här finns ett viktigt tillägg till historieskrivningen:

S:t Lars kyrkogård bär en mörk historia. Här begravdes patienterna från mentalsjukhuset ända fram till 1951 eftersom de inte var önskade på stadens kyrkogårdar. Här kan den lyhörde höra de namnlösa vännerna ropa till oss och drabbas av den helige Laurentius uppmaning att se de osedda och älska de oönskade.

I en intervju i Kyrkans Tidning den 1 september 2017 utvecklar Anna Alebo detta:

Kyrkan var en del av överheten, hon protesterade inte när människor gömdes undan. Därför är det så viktigt att vi i dag uppmärksammar dem som ligger här. Både samhället och kyrkan behöver göra upp med sin historia. Som kyrka kan vi vara modiga och visa vägen.

I gestalten Sankt Lars finns en direkt koppling mellan sjukhuset, begravningsplatsen och Domkyrkan. Också detta förklaras på pilgrimsskylten vid grinden:

Mentalsjukhuset i Lund fick sitt namn efter Domkyrkans skyddshelgon Laurentius, eller S:t Lars. Han var diakon i Rom på 200-talet och hade ansvar för församlingens pengar. När kejsaren ville se kyrkans skatter anade S:t Lars oråd och delade genast ut allt till de fattiga. När S:t Lars sedan gick till kejsaren tog han med sig de fattiga i församlingen, pekade på dem och sa till honom: Här är kyrkans skatter. Kejsarens straffade Lars för hans olydnad genom att grilla honom till döds på ett halster över öppen eld. Ända in i döden hävdade S:t Lars människans värde och helighet.

Begravningsplats eller fornlämning?

Sedan den sista gravsättningen ägde rum 1951 har begravningsplatsens status varit oklar. Handlar det om en aktiv begravningsplats eller om en ödekyrkogård, en fornlämning?

Den 12 november 2003 registrerades "S:t Lars kyrkogård" som fornlämning vid Riksantikvarieämbetet med RAÄ-nummer Lund 60:1. I den akt som åtföljer registreringen finns en granskningsrapport daterad 1985-07-12:

Ödekyrkogård, närmast rektangulär, 150x70 m (NNÖ-SSV). Mittgång i begravningsplatsens längdriktning. Gravarnas antal går idag ej att ange. Ett 10-tal av dem har gravstenar bevarade. Den yngsta med begravningsåret 1945. En del av övriga gravar har små järnmärken med nummer. Häckar inramar gravplatser i anläggningens NÖ del. Mittgången, som tidigare var kantad med kastanjer och andra lövträd, är nu kantad av ca 5 m höga ekbuskar. Begravningsplatsen i sin helhet kantas av lövträd samt efter NNÖ, ÖSÖ och SSV sidorna en nyplanterad häck, som till största delen är förtorkad. Ödekyrkogården, som 1968 betraktades som välskött, ger idag ett skräpigt och vanvårdat intryck. Igenvuxen med hög gräs- och örtvegetation och med åtskilliga djupa hjulspår i markytan åstadkomna av tyngre maskiner.

Denna granskning utfördes alltså 34 år efter det att den sista gravsättningen ägt rum. Efter en inledande period då begravningsplatsen tydligen sköts om väl visade den nu tecken på vanskötsel. Det är oklart hur ansvaret för skötseln var fördelat mellan kyrkan och landstinget, som då fortfarande ägde marken. Denna oklarhet kring ansvarsfrågorna tycks ha bestått sedan dess. Då en begravningsplats aktivt är i bruk har kyrkan ett mer tydligt ansvar. För en ödekyrkogård, som mer kan ses som en fornlämning, är förhållandena mer oklara.

Detta har blivit tydligt under arbetet med denna text. Vi har ställt frågor om saken till Länsstyrelsen. Jonas Haas skriver i ett brev:

Jag har förstått att den (*frågan om Sankt Lars begravningsplats, vår anm.*) intresserar många och vi har diskuterat den tidigare. Och jag måste erkänna att jag svävar lite i osäkerhet kring hur vi ser på den – fornlämning/ödekyrkogård eller om den ännu är i bruk, ägoförhållandena och vem som förvaltar begravningsplatsen ska inte spela någon roll om jag förstått det hela rätt ...

Länsstyrelsens tillsyn över begravningsplatser utifrån Kulturmiljölagens 4 kap gäller de begravningsplatser som definieras i Begravningslagens 1 kap 1§. Här är väl frågan om de anses som tagna ur bruk, och vem som bestämmer det – och i så fall eventuellt kan räknas som fornlämning istället.

Alice Öberg, som på Länsstyrelsen har ansvar för dessa frågor, skriver:

Vi på Länsstyrelsen har pratat om S:t Lars kyrkogård och tycker också det är viktigt att den vårdas och underhålls. Pastoratet kan ta hand om den som del av begravningsverksamheten. Det är flera andra kyrkogårdsförvaltningar i Sverige som gör så, med denna typ av kyrkogård ... När kyrkan inte är markägare kan man skriva ett avtal om skötseln av kyrkogård.

Anna Alebo har berättat att hon och dåvarande domprosten Håkan Wilhelmsson aktualiserade frågan om kyrkans ansvar för begravningsplatsen i samband med att pilgrimsvägen ändrades 2012. På våra frågor om detta svarar Håkan Wilhelmsson i ett brev:

Vi hade kontakt med länsstyrelsen om vad platsen var klassad som. Kyrkogårdsmark? Fornminne?

Vi hade kontakt med kyrkogårdsförvaltningen om skötsel och kyrkligt ägande.

På vilken fråga/besked hela frågan stöp minns jag inte.

Men någon – tror jag – lovade sköta platsen, dvs klippa gräset.

Med detta minimala minne tänker jag nutid. Visst borde detta vara en kyrkogård och skötas av kyrkogårdsförvaltningen. Numera är ju kyrkogårdsavgiften allas, dvs kyrkan har inga egna kostnader.

Tydligen har samtal om detta sedan också ägt rum mellan Länsstyrelsen och Kyrkogårdsförvaltningen i Lund. Kyrkogårdschefen Stefan Måsbäck skriver i ett brev:

Jag har varit i samtal med Länsstyrelsen, Alice Öberg, angående begravningsplatsen. Jag har ställt mig försiktigt positiv till medverkan från vår sida. Jag uppfattade att Länsstyrelsen äger frågan och funderar på vilken klassificering/skydd marken skall ha in i framtiden och efter detta besluta om hur skötseln skall ordnas.

Också för Lunds kommun har Sankt Lars begravningsplats intresse. Mariette Johnsen vid Stadsbyggnadskontorets planavdelning skriver i ett brev:

Gällande din fråga om vilka kulturhistoriska överväganden som har gjorts från kommunens sida angående den aktuella begravningsplatsen så ingår den i kommunens Bevaringsprogram. Ytan är markerad som "Gårdsrum eller plantering av

Kulturhistoriskt och/eller miljömässigt värde”. Beslut att området ska betecknas så har fattats av Bevaringskommittén, ett politiskt utskott i Byggnadsnämnden.

Miljön är även uppmärksammas i de detaljplanearbeten som pågår i området. Sankt Lars begravningsplats ser Stadsbyggnadskontoret som en viktig del i riksintresset för kulturmiljö och ska bevaras. Det är även viktigt hur området kring begravningsplatsen används och gestaltas för att inte påverka begravningsplatsen negativt. Just nu har Stadsbyggnadskontoret inget planuppdrag inom eller kring begravningsplatsen.

Gällande din fråga om det har förts samtal om detta med Länsstyrelsen, Lunds pastorat eller markägaren, och vilken överenskommelse som träffades då så pågår det en dialog med Länsstyrelsen. Den går ut på att uppmärksamma miljön inför detaljplanering i området, en möjlighet är att diskutera vilket skydd som är lämpligt för begravningsplatsen. Just nu har Stadsbyggnadskontoret inget planuppdrag för att göra detaljplan inom eller i anslutning av begravningsplatsen men en fördjupad översiktsplan för södra Lund kommer att tas fram nu framöver och i den ingår begravningsplatsen.

Angående förvaltning/kontaktpersoner att kontakta för framtida frågor gällande begravningsplatsen är antingen Henrik Borg, stadsantikvarie (frågor som berör bevarandet) henrik.borg@lund.se eller Maria Milton, bitr planchef (frågor som berör utveckling av området kring begravningsplatsen) maria.milton@lund.se på Stadsbyggnadskontoret.

Det tycks med andra ord finnas viss oklarhet om vem som ”äger frågan”, något som måhända bidragit till att ingen långsiktigt hållbar lösning ännu kommit till stånd.

Ändå sker ju viss skötsel av kyrkogården redan nu, även om den långt ifrån är tillräcklig. Gräset klipps i form av gångar mellan gravarna.

För att få i klarhet i vem som är ansvarig för detta blir frågan om markägarens roll viktig. Därför följer nu en kort redogörelse för vem som äger och vem som förvaltar den mark där begravningsplatsen är belägen – i den mån det nu under en begränsad tid varit möjligt att utreda.

Ägare och förvaltare

Att få klarhet i ägarförhållandena kring Sankt Lars begravningsplats, liksom i frågan om vem som har förvaltnings- och skötselansvaret, har inte varit helt lätt. Så här tycks det hela dock ligga till:

Sankt Lars begravningsplats ligger i sydvästra hörnet av fastigheten Klostergården 2:18, alldeles intill gränsen till Staffanstorps kommun.

I mitten av 1990-talet sålde Landstinget S:t Lars sjukhus och den omgivande S:t Larsparken till fastighetsbolaget Realia. År 2005 övertog Hemsö (som då låg inom ramen för Kungsleden publika fastigheter) hela S:t Larsområdet, där också begravningsplatsen ingick.

Enligt Allmän fastighetsinformation från Lantmäteriet sålde Hemsö Öresund Kommanditbolag år 2009 fastigheten Klostergården 2:18, liksom den intilliggande Hunnerup 1, till I-parken i Lund Aktiebolag, som enligt samma information alltjämt är registrerad som lagfaren ägare till fastigheten.

Denna uppgift vidimeras vid kontakt med fastighetsregistret i Lunds kommun. Där understryker man att det bara är den lagfarne ägaren som har rätt att träffa avtal om fastigheten i fråga, till exempel vad gäller försäljning, avstyckning etc.

I-parken i Lund är emellertid ett företag utan egen adress – man hänvisar till förvaltaren Newsec (se nedan). I styrelsen för I-parken i Lund ingår Adam Khisro Mir Shah (ordförande) samt ledamöterna Jeremie Houet, Per Håkan Blixt samt Per Ingvar Johannesson. De båda förstnämnda är bosatta utomlands, de båda sistnämnda i Stockholmstrakten. Företaget tycks sakna egna anställda.

I-parken i Lund är dotterbolag till SveaReal AB. Också detta bolag hänvisar alla kontakter till Newsec. Styrelsen för SveaReal är identisk med den för I-parken i Lund förutom att den också innehåller Thomas Tolley, också han bosatt utomlands.

SveaReal AB ingår i en koncern som ägs av SveaReal Holding AB, som hänvisar alla kontakter till Newsec. Styrelsen för SveaReal Holding är identisk med den för SveaReal.

SveaReal Holding AB ägs i sin tur av Starwood Capital Group, en privat amerikansk och global fastighetsinvestorare med 12 kontor i sex länder och drygt tusen medarbetare. Bolaget grundades 1991 och huvudkontoret ligger i Greenwich, USA.

Sammanfattningsvis: Fastigheten Klostergården 18:1, där begravningsplatsen ligger, ägs formellt av I-parken i Lund AB, ett företag som ingår i en koncern som ytterst ägs av Starwood Capital Group, och förvaltningen sköts av Newsec.

Niklas Thorell, fastighetsförvaltare vid Newsecs kontor i Malmö, bekräftar detta i ett brev, där han också skriver:

Vi på Newsec förvaltar fastigheten för fastighetsägarens räkning. Vi förvaltar Klostergården 2:18 samt Hunnerup 1 intill.

Vi har ett avtal med en skötselfirma för utemiljö som sköter klippning och trimning av gräs etc. på begravningsplatsen.

Detta innebär, enligt den medarbetare vid kommunens fastighetsregister som vi talat med, att Newsec fått fullmakt av fastighetsägaren att teckna avtalet med "skötselfirman".

Om Lunds pastorat vill förhandla om skötseln av begravningsplatsen är det därför Newsec som först ska kontaktas.

Vilka ligger begravda på Sankt Lars kyrkogård?

Lars H Gustafsson

Sankt Lars kyrkogård invigdes 1895. Det officiella namnet var då Lunds Hospitals- och Asyls begravningsplats. Det rörde sig alltså om två sjukhus, Lunds Hospital och Lunds Asyl. 1931 sammanfördes dessa till en enhet och fick då namnet Sankt Lars sjukhus. Det tidigare hospitalet kom nu att kallas Östra sjukhuset och asylen Västra sjukhuset.

Det finns en hel del oklarheter om vilka som ligger begravda på kyrkogården. Sankt Lars kyrkogård skiljer sig från de flesta andra sjukhuskyrkogårdar genom att enbart patienter är gravsatta här, alltså ingen personal. Gravkarta saknas. Från 1926 finns en gravbok, där det framgår vilka som gravsatts. För åren 1895 – 1925 saknas sådan bok.

Hospitalspredikanten hade i uppgift att föra en död- och begravningsbok över alla som dog på sjukhuset och rapportera dödsfallen till patienternas hemförsamlingar. Dessa böcker finns bevarade, men kvaliteten är ojämn. Under långa perioder noterades till exempel inte var de döda gravsattes.

Vid två besök på Regionarkivet Skåne samt med hjälp av Riksarkivets digitala forskarsal har jag fått möjlighet att ta del av innehållet i den bevarade gravboken samt de aktuella död- och begravningsböckerna. Här följer nu en redogörelse för vad som jag kunnat utläsa ur dessa dokument samt några reflektioner i anslutning till detta.

Patient-Bok Kyrkogården

Gravboken består av en anteckningsbok med handskrivna noteringar i form av ett register över gravsatta patienter på kyrkogården. På bokens pärm finns angivet: "Patient-Bok Kyrkogården". Boken omfattar de 265 patienter som begravts under tiden februari 1926 till mars 1951.

På de två första sidorna i boken, de som omfattar de 19 första patienterna i registret, finns sex kolumner enligt följande:

Kolumn 1: Nummer i löpnummerordning (1 – 265).

Kolumn 2: Patientnummer. Tycks motsvara de nummer som finns ingraverade på de järntenar som står på kyrkogården.

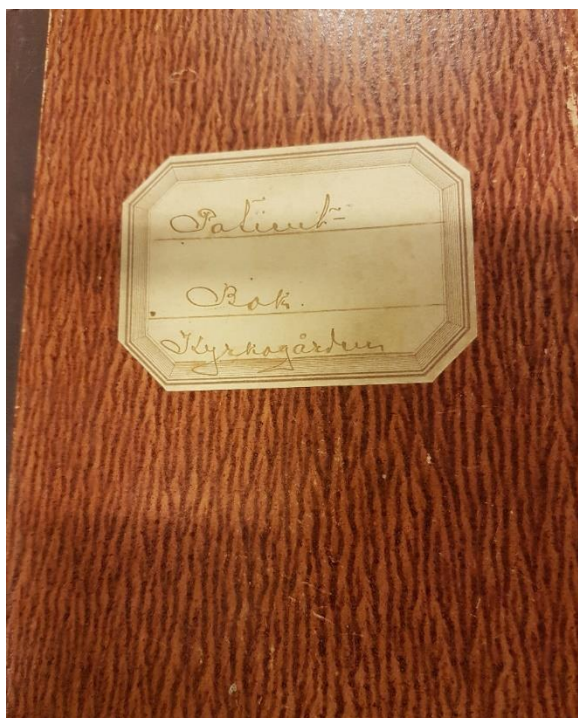
Kolumn 3: Namn. På dessa första sidor endast efternamn.

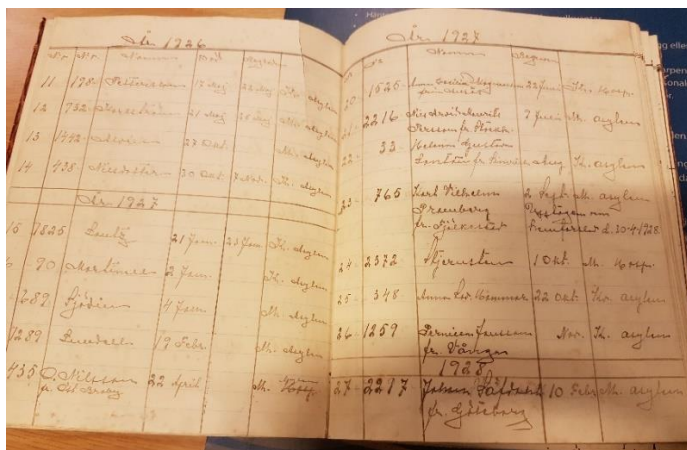
Kolumn 4: Dödsdatum.

Kolumn 5: Begravningsdatum. Uppgift om detta saknas för 6 av de 19.

Kolumn 6: Sjukhus. Sankt Lars bestod av två olika sjukhus som här kallas Hospitalet respektive Asylen. Denna uppgift specificeras med antingen M eller Kv (manlig resp. kvinnlig avdelning).

Från och med sidan 3 i boken, med start från löpnummer 20, ändras kolumnindelningen.

Kolumnen för dödsdatum utgår, kvar finns endast begravningsdatum. Nu och framöver anges i stället både för- och efternamn för patienterna och dessutom deras hemort eller hemförsamling. Denna förändring sker under sommaren 1927.

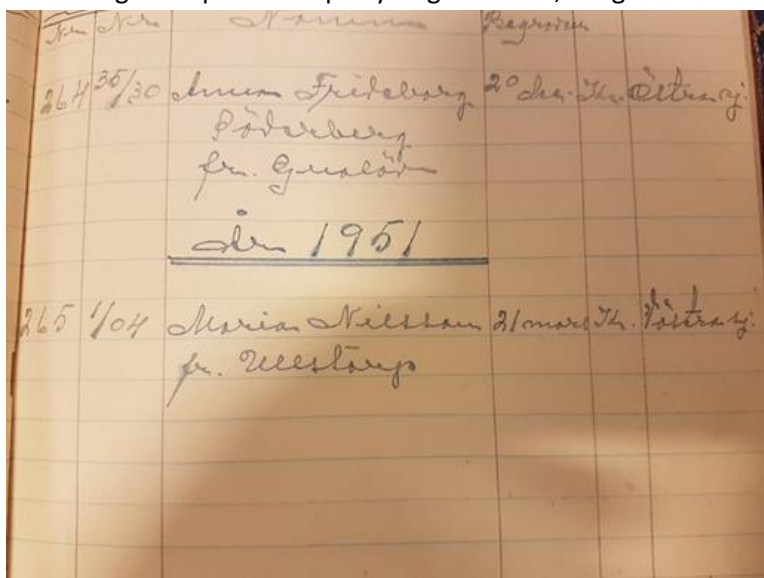
Den första patienten i registret benämns endast Nilsson. Han var intagen på Hospitalets manliga avdelning med patientnummer 1957, dog den 21/2 1926 och begravdes en vecka senare, den 28/2.

Den första patient som anges med både för- och efternamn, liksom med hemförsamling, är Anna Cecilia Magnusson från Ausås. Hon var intagen på Hospitalets kvinnliga avdelning med patientnummer 1525 och begravdes den 22 juni 1927. Genom att jämföra med död- och begravningsboken kan vi se att hon var född den 13/4 1903 och ogift. Anna Cecilia var alltså bara 24 år då hon dog. Hon led av "dementia praecox", vilket vi idag sannolikt skulle kalla schizofreni eller en psykos utan säker orsak. Den omedelbara dödsorsaken var lunginflammation.

Det genomsnittliga antalet gravsatta patienter per år framgår av nedanstående tabell:

Period	Genomsnittligt antal gravsättningar per år
1926-1930	19
1931-1935	13
1936-1940	7
1941-1945	8
1946-1950	6
1951	1
1926-1950	11

Tabellen visar att antalet gravsatta patienter var högst under det första årtionde som boken omfattar (1926 – 1935) för att sedan sjunka. Den sist begravda patienten på kyrkogården var, enligt denna förteckning, Maria Nilsson från Ulltorp i Tomelilla. Hon var intagen på Västra sjukhuset (tidigare Asylen) med patientnummer 1/04 och begravdes den 21/3 1951. Genom att jämföra med uppgifterna i Svensk Dödbok kan vi se att hon var född redan den 25/12 1865. Sedan 1915 var hon fransköld, och hon dog den 15/3 1951, 86 år gammal. Vi kan här ana ett helt annat livsöde än det som blev den unga Anna Cecilians.

Den begravningsbok som jag fått ta del av gör i allt ett autentiskt intryck. Men den ger också upphov till en rad frågor:

Finns en motsvarande bok för tiden 1895 – 1925? Var finns den i så fall? May Nyrenstedt på regionarkivet säger att man inför mitt besök gjort allt för att få fram det material om kyrkogården som finns i arkivet. Denna bok är det enda man kunnat finna. Antingen har det inte funnits någon gravbok för åren före 1926 eller så har den förkommit.

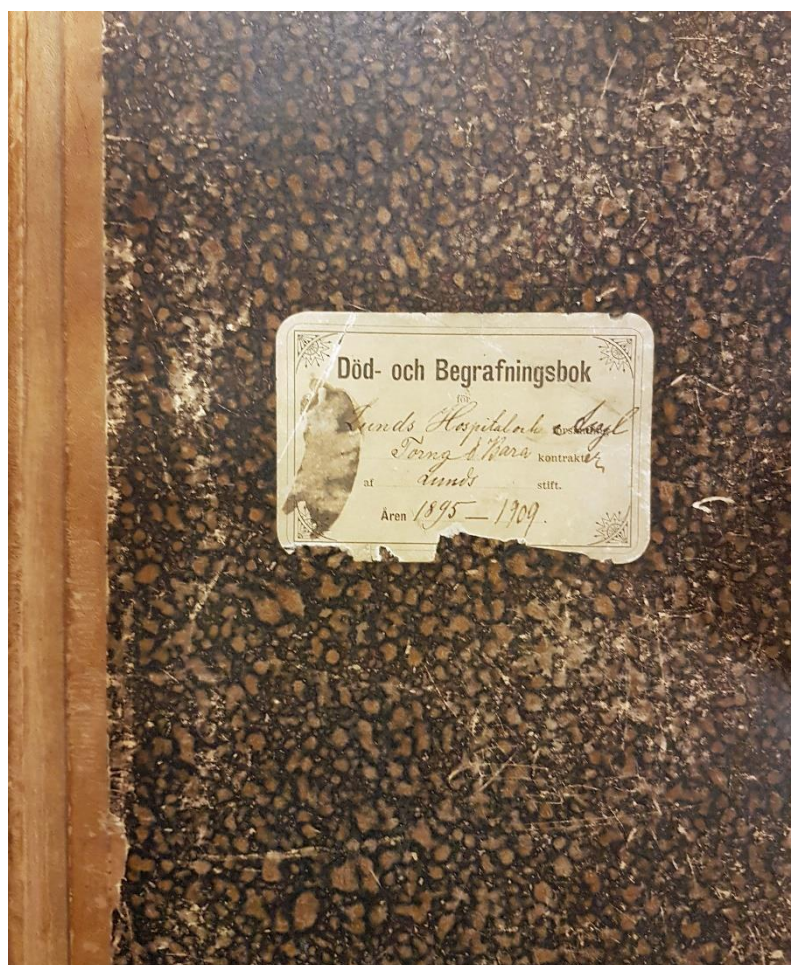
En fråga som hänger samman med detta är:

Hur många ligger egentligen begravda på kyrkogården? På den informationstavla som Länsstyrelsen satt upp vid kyrkogården anges att över 2000 patienter gravsatts här. I den utredning som Riksantikvarieämbetet gjorde 1985 sägs redan då att det inte längre går att fastslå hur många patienter det egentligen rör sig om.

Om uppgifterna i Patient-Bok Kyrkogården är riktiga och fullständiga begravdes ”endast” 265 patienter här under åren 1926 – 1951. Det motsvarar i genomsnitt 11 per år. Under åren 1926 – 1930 var siffran något högre, i genomsnitt 19 per år. Men för att totalsiffran 2000 ska bli möjlig att uppnå krävs att i genomsnitt 56 patienter per år begravdes här under åren 1895 – 1925, alltså nära en tredubbling jämfört med antalet 1926 – 1930.

Död- och begravningsböcker vid Lunds Hospital och Asyl

I Riksarkivets digitala forskarsal finner jag aktuella död- och begravningsböcker för Lunds Hospital och Asyl. De som täcker åren 1905 – 1927 är digitaliserade, däremot inte de som omfattar kyrkogårdens första år, 1895 – 1904.

Vid besök på Regionarkivet Skåne får jag möjlighet att ta del av innehållet också i dessa böcker. Jag slår upp 1895 års bok. Med löpnummer 46 finner jag snart den omtalade Jenny Maria Ringström. Jenny var född 25 februari 1874 och hon dog den 28 november 1895, 21 år gammal. Hon jordfästes den 11 december 1895, och i boken noteras:

Den första som jordfästes här å hospitalet. Attest avsänd till hemorten den 11/12. Samma dag invigdes Lunds Hospitals- och Asyls Begravningsplats.

Låt oss stanna upp ett ögonblick innan vi fortsätter. Vem har skrivit detta, och vem var Jenny Maria Ringström?

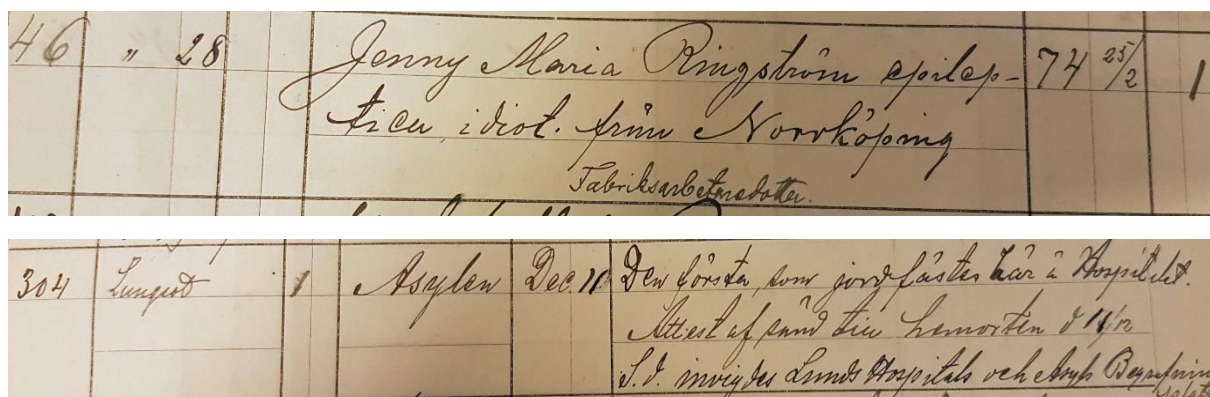
Den som förde pennan vid detta högtidliga ögonblick var den 34-årige hospitalspredikanten Alfred Knöös. Det var alltså han som på biskopens uppdrag fått inviga kyrkogården. Samma dag jordfäste han den unga Jenny Maria.

Alfred Knöös var född i Andrarum 1861 som son till handlanden Nils Andersson Knöös och hans hustru Anna. Alfred prästvigdes i Lund 1892. Efter en kort tid som pastorsadjunkt i Östra Sallerup och sedan som vice komminister i Hörby kom han tillbaka till Lund som hospitalspredikant på Lunds Hospital och Asyl, där han blev kvar under åren 1895 – 1897. Efter tjänstgöring i Burlöv, Hellestad och Röke avslutade han sedan sin yrkesbana som kyrkoherde i Harlösa.

Det var alltså en ung präst, alldeles i början av sin karriär, som jordfäste Jenny Maria. Det var ingenting märkvärdigt med det. Hospitalspredikanterna var ofta unga och stannade bara några få år. Idag skulle vi kanske kalla arbetet på hospitalet för en genomgångstjänst i väntan på andra uppgifter inom kyrkan.

Mer anmärkningsvärt är väl i så fall att denne unge prästman på egen hand fick förrätta invigningen av den nya kyrkogården. Jämför gärna med invigningen av Ulleråker kyrkogård i Uppsala fjorton år senare. Den förrättades av ärkebiskopen under högtidliga former (se sid 41).

Jenny Maria Ringström var alltså den första patient som begravdes på Sankt Lars kyrkogård. Efter jordfästningen noterade Alfred Knöös i död- och begravningsboken (se bilden nedan):

Vi ser att Jenny Maria dog i lungsot vid 21 års ålder. Men vad skriver Knöös mer om henne? Jo: "Jenny Maria Ringström epileptien, idiot. från Norrköping." Så lägger han till: "Fabriksarbetardotter."

Jenny Maria var dotter till textilarbetaren Karl Ludvig Ringström och hans hustru Mathilda.

En avisering om dödsfallet sändes till S:t Olai församling i Norrköping. I den församlingens död- och begravningsbok infördes endast dödsorsaken, lungsot.

Jag nämner inte detta för att kritisera Alfred Knöös. I hospitalspredikantens död- och begravningsböcker kan man ofta se att inte bara den omedelbara dödsorsaken anges utan också den diagnos som patienten haft på sjukhuset.

Ändå tycker jag denna ögonblicksbild från 1895 säger en del om Sankt Lars kyrkogård: En mörk decemberdag står en ung präst från ett privilegierat borgarhem och jordfäster en ung, ensam fabriksarbetardotter från Norrköping. Hon har vårdats på Asylén, avdelningen för obotliga, 45 mil hemifrån, för en epilepsi som sannolikt gett henne en allvarlig hjärnskada. Eller om det nu är hjärnskadan som gett henne epilepsi – det spelar inte så stor roll i sammanhanget.

Samma dag inviger samme präst kyrkogården utan att någon överordnad är närvarande.

Efter denna utveckling följer nu en tabell som översiktligt visar innehållet i de död- och begravningsböcker som jag gått igenom.

År	Antal döda	Anmärkning
1895	7	Kyrkogården invigd i december
1896	57	Notis om begravningsplats
1897	51	Notis om begravningsplats
1898	55	Notis om begravningsplats
1899	64	Notis om begravningsplats
1900	76	Notis om begravningsplats (delvis)
1901	85	Enstaka notiser om begravningsplats
1902	54	Enstaka notiser om begravningsplats
1903	59	Enstaka notiser om begravningsplats
1904	50	Avisering till/från om död/ och begravning
1905	66	Avisering till/från om död/ och begravning
1906	47	Avisering till/från om död/ och begravning
1907	58	Avisering till/från om död/ och begravning
1908	59	Avisering till/från om död/ och begravning
1909	51	Avisering till/från om död/ och begravning
1910	52	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1911	37	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1912	58	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1913	63	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1914	75	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1915	75	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1916	67	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1917	189	Endast "avisering". De flesta döda i bronchopneumoni / tbc
1918	172	Endast "avisering". De flesta döda i bronchopneumoni / tbc
1919	72	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1920	53	Avisering utan specifikation om begravningsplats
1921	45	Notis "begravs här" för 19 pat
1922	34	t.o.m. sep – okt – dec saknas
1923	40	Ofullständig men sista månaderna intakta
1924	50	Notis "begravs här" för 23 pat
1925	53	Notis "begravs här" för 18 pat
Totalt	1 974	

Tabellen visar att i genomsnitt 58 patienter per år dog under åren 1896 – 1913. Under krigsåren 1914 – 1919 steg siffran till 108 per år för att så under åren 1920 – 1925 återgå till mer normala 48 per år. Antalet döda var högre under samtliga krigsår, men noteras bör särskilt toppsiffrorna 189 döda under år 1917 och 172 år 1918, med stor säkerhet en effekt av Spanska sjukan.

Av gravboken vet vi att 265 döda begravdes på sjukhusets kyrkogård från och med 1926. Men hur många begravdes under tiden december 1895 – december 1925? Här blir uppgifterna genast osäkra, eftersom vad som förts in i död- och begravningsböckerna är av så ojämn kvalitet att säkra slutsatser inte går att dra. En grov uppskattning är dock möjlig:

Under de första åren, 1895 – 1899, är uppgifterna i böckerna noggranna och detaljerade. Här anges också begravningsplatsen, alltså om den döde gravsatts på sjukhusets kyrkogård eller på annat håll och i så fall var. Under dessa år dog 183 patienter. Av dessa gravsattes 51, det vill säga 28 procent av de döda, på andra kyrkogårdar.

Under åren 1900 – 1903 är uppgifterna så osäkra att inga beräkningar kan göras. Det finns här bara enstaka noteringar om var den döde är gravsatt.

År 1904 ändras praxis för vad som skrivs in i böckerna. Här noteras nu i stället "aviseringar", det vill säga den korrespondens som ägt rum mellan hospitalspredikanten och de dödas hemförsamlingar. Predikanten aviserar församlingen om dödsfallet och om begravning ägt rum. I de fall gravsättningen skett på annan kyrkogård kommer (i bästa fall) en ny avisering om detta i retur och noteras då i boken.

Ett exempel på hur det kan se ut visas nedan:

År	År och månad	Död	Föd.	Öfverl.	Öfverl.	Dödsorsak	Dödsorsak	Stenligt utskickning, skett om skickat eller utskickat utskick, begravning (som församling), begravning i kyrka, om det ej utskickat, m. m.
61	nov. 12	Johan Bengtsson, arbetare, fr. Pers hults förs. i Malmöhus län.	74 12/6			Lungrot	Asylen.	Arv. T. Pershult d. 16 nov. om dödsf. d. 18 nov. begravd.
62	nov. 14	Karlina Petersen, fr. Pers hults förs. i Malmöhus län.	27 12/6			Lungrot	Asylen.	Arv. T. Pershult d. 17 nov. om dödsf. d. 18 nov. begravd.
63	nov. 15	Frän August Nilsson, murare, fr. Lunds stads förs.	41 2/3			Lungrot	Asylen.	Arv. T. Pershult d. 17 nov. om dödsf. d. 18 nov. begravd.
64	nov. 21	Anders Johansson, telegrafist, fr. Malmöhus län.	61 12/6			Lungrot	Asylen.	Arv. T. Pershult d. 17 nov. om dödsf. d. 18 nov. begravd.
65	nov. 22	Karl Albert Andersson, jordbrukare, fr. Hala i Göteborgs län.	76 12/6			Lungrot	Asylen.	Arv. T. Pershult d. 17 nov. om dödsf. d. 18 nov. begravd.
66	dec. 29	Nils August Nilsson, dräng, från Glanshammar förs. i Örebro län.	36 12/6			Lungrot	Asylen.	Arv. T. Pershult d. 17 nov. om dödsf. d. 18 nov. begravd.

Lunds hospital den 27 januari 1906
 W. Lindell
 Predikant vid Lunds hospital och asyl.

Kolumnen längst till vänster visar löpnumret för det aktuella året. Den sist döde patienten år 1905 har fått löpnummer 66. Sedan följer dödsdatum, för denne patient den 29 december. Så kommer namn och hemförsamling. I det här fallet rör det sig om Nils August Nilsson från Glanshammar i Örebro län. Vi får också veta att han var dräng och att han (se nästa kolumn) var född den 19 juni 1839. Han var alltså 66 år då han dog. I nästa kolumn anges dödsorsaken: gallsten. Han tillhörde Asylen - som flertalet av de patienter som dog. I den sista kolumnen finns noterat att en avisering om dödsfallet och genomförd begravning sänts till Glanshammar.

Här kan vi alltså dra slutsatsen att Nils August ligger begravd på Sankt Lars kyrkogård. Det gäller för övrigt samtliga patienter på detta uppslag i boken. I andra fall skrivs endast att avisering skett om själva dödsfallet, och det troliga är då att patienten efter sin död begravs i sin hemförsamling. Men ofta är det svårt att av de kryptiska uppgifterna dra säkra slutsatser om detta.

Efter varje års avslut undertecknas uppgifterna i boken av tjänstgörande hospitalspredikant, i det här fallet Wilhelm Lindell.

Med hjälp av dessa aviseringsnotiser går det att dra följande försiktiga slutsatser:

Under åren 1904 – 1909 dog 331 patienter på sjukhuset. Av dem tycks åtminstone 74, det vill säga 22 procent, ha blivit gravsatta på annan kyrkogård.

Från 1921 finns på nytt notiser om plats för gravsättning, men nu i form av formuleringen "begravs här". Uppgifter saknas för åren 1922 och 1923. Under åren 1921, 1924 och 1925 dog 148 patienter. Av dem gravsattes 60, det vill säga, 40 procent, "här", alltså på sjukhuskyrkogården. Om detta är riktigt tycks en förändring ha skett efter första världskrigets slut. Betydligt fler gravsätts nu på sina

hemkyrkogårdar. Det stämmer väl med det antal gravsatta som finns noterade i gravboken från år 1926 och framåt (se sid 20).

Om vi med dessa siffror som grund antar att 75 procent av de som dog december 1895 – december 1920 gravsattes på Sankt Lars kyrkogård och 40 procent under åren 1921 – 1925 blir det sammanlagt 1404. Till det kommer de 265 som vi vet gravsattes 1926 – 1951. Totalt innebär det 1669.

Om vi i stället antar att 80 procent av de som dog december 1895 – december 1920 gravsattes på Sankt Lars kyrkogård och 50 procent under åren 1921 – 1925 (en hög uppskattning) och till det lägger de 265 som vi vet gravsattes 1926 – 1951 så får vi slutsiffran 1777.

Reflektioner

Det första som på nytt måste understrykas är att det råder stor osäkerhet om hur många som ligger begravda på Sankt Lars kyrkogård och också i många fall om vilka de är. Det gäller främst de som gravsatts före år 1926, alltså under de första 30 åren som kyrkogården var i bruk. Ingen gravbok för åren 1895 – 1925 har kunnat återfinnas. Inte heller någon gravkarta. I den död- och begravningsbok som förts av hospitalspredikanten saknas ofta uppgifter om var den döde gravsatts, delvis beroende av vilken predikant som för tillfället varit i tjänst. Först från år 1924 stramades rutinerna upp.

Hur många patienter är då gravsatta på Sankt Lars kyrkogård? Det ärliga svaret på den frågan är att vi inte vet det och att det med de dokument som står till förfogande idag inte heller är möjligt att dra några säkra slutsatser om detta. Med ledning av de uppgifter jag redovisat i det här kapitlet tycks en trolig siffra ligga mellan 1500 och 2000. De ”mer än 2000” som ofta anges, bland annat på Länsstyrelsens informationstavla, förefaller vara en väl hög uppskattning.

Det är möjligt att man genom ytterligare arkivforskning skulle kunna göra en något mer exakt bedömning av detta. Men med det syfte den här rapporten har, att få ett fördjupat och breddat underlag för en diskussion om hur Sankt Lars kyrkogård ska bevaras och vårdas, har sådana uppgifter mindre betydelse.

Minst sagt anmärkningsvärd är dock den brist på noggrannhet som åtminstone tidvis präglat dokumentationen kring kyrkogården. Att gravkarta saknas, liksom gravbok för tiden 1895 – 1925, är djupt otillfredsställande. De noteringar som gjorts i död- och begravningsböckerna har under långa perioder lämnat mycket i övrigt att önska, något som inte bara bör skyllas på hospitalspredikanten utan lika mycket på den organisation, Torna och Bara kontrakt, som han ingått i.

För att komma vidare i vårt resonemang blir nu nästa steg att se hur man gjort med liknande sjukhuskyrkogårdar på andra håll i landet.

DEL 2

**ANDRA SJUKHUSKYRKOGRÄRDAR I
SVERIGE**

Sundby sjukhus begravningsplats

Lars H Gustafsson

Sundby sjukhus begravningsplats ligger i ett skogsparti på Abborrberget på Tosterön norr om Strängnäs gamla stad. Kyrkogården inhägnas av en stenmur och omges på tre sidor av villabebyggelse. Västerut gränsar kyrkogården till en lekplats. Jag besöker kyrkogården den 16 juni 2018 tillsammans med min svärdotter Elise Bertilsson, komminister i Mariefred.

Entrén till kyrkogården består av en öppning i den mur som vetter österut, mot det gamla sjukhuset som ligger någon kilometer bort, på andra sidan den livligt trafikerade Enköpingsvägen. Man kommer in genom en smidd järngrind, och intill den står en informationstavla med följande text:

SUNDBY SJUKHUS BEGRAVNINGSPLATS

Strängnäs hospital (senare Sundby sjukhus) invigdes 1922. Den 29 oktober 1922 ägde den första patientbegravningen rum här på sjukhusets egen begravningsplats. Fram till och med 1951 gravsattes 486 patienter och ett tiotal anställda vid sjukhuset. I sjukhusets lokaler togs flyktingar, främst från de baltiska länderna, emot efter andra världskriget. Tio av dessa begravdes 1945 – 50 här. Den senaste begravningen, en så kallad anhörigbegravning, ägde rum 1961. Sundby sjukhus avvecklades under slutet av 1980-talet. Gravkarta och register finns hos Strängnäs kommun.

Kyrkogården, som är cirka 100 x 100 meter stor, ligger alltså på en bergsknalle med sluttning mot söder. Skogen består främst av höga tallar, men det finns också lövträd. Gången som leder in från grindarna kantas av rhododendronbuskar. Till vänster innanför entrén ligger flera gravkvarter omgärdade av låga häckar. Här finns spridda gravstenar, men de flesta av gravarna saknar stenar. På en av gravarna står en Saintpaulia-blomma. Mellan kvarteren löper smala grusgångar.

Centralt på kyrkogården finns ett litet "torg" och just ovanför det ligger en större gravsten tillhörande doktor Axel Fehrlund, född 1876 och död 1927, samt hans maka Emmy, född 1893 och död 1961. Hon var därmed en av dem som sist gravsattes på kyrkogården (se vidare nedan).

Axel Fehrlund föddes 1876 i Karlshamn och läkarutbildades i Lund. Efter en tid som läkare på Sankt Lars i Lund, först på hospitalet och sedan på asylen, kom han som psykiater till Vänersborgs Hospital och Asyl i Restad, där han arbetade under åren 1914 – 1921. Han avancerade där till hospitalsläkare. 1921 anställdes han på Sundby sjukhus som "hospitalsläkare av första klass", där han sedan blev kvar till sin död 1927.¹ Han var 51 år då han dog på Radiumhemmet i Stockholm. Hans hustru Emmy, född i Östersund 1893, var alltså bara 34 år vid makens död.

Till höger, uppe i backen, ligger de tio övriga personalgravarna. På några av gravstenarna här har inte bara namnen utan också befattningen ingraverats. Här ligger bland andra Hantverksföreståndaren N.A. Hoffman och Sköterskan Signe Felt begravda.

Gräset på kyrkogården är klippt och häckarna är ansade, men i övrigt finns inga tecken på omvårdnad. Här finns en sliten och murken bänk att sitta på, men inget centralt kors eller något annat som inbjuder till stillhet och reflektion. Inte heller ser jag någon vattenpost med kannor eller några redskap avsedda för besökare.

Det finns med andra ord ingenting som tyder på att kyrkogården besöks särskilt ofta. Det är lätt att uppleva den som en "ödekyrkogård" trots att den ligger i ett tätt bebyggt område.

Elise och hennes pappa Thomas, som växt upp i kvarteren intill begravningsplatsen, berättar att ett stort antal gravstenar av säkerhetsskäl togs bort från begravningsplatsen för några år sedan. Elise hade då påtalat att flera av stenarna stod ostadigt. På direkt fråga om detta meddelar kommunens parkenhet att man inte känner till att några gravstenar avlägsnats.

Gravkarta och gravregister

Genom vänligt tillmötesgående från Strängnäs kommun har jag fått ta del av den gravkarta och det gravregister som finns förvarade i kommunarkivet. Gravkartan återfinns längst bak i detta kapitel. Av den framgår i vilken ordning gravarna kommit till. Den förste som gravsattes var Axel Åkerblom, och han begravdes den 29 oktober 1922 i det först upprättade gravkvarteret, som ligger centralt på kyrkogården. Här finns 93 gravar med dem som gravsattes från 1922 fram till och med november 1928.

Ett nytt gravkvarter inrättades då norr om det tidigare. I december 1928 gravsattes den första patienten här, den sista i februari 1940. I mars 1940 år togs den första graven i det tredje kvarteret i anspråk, ett kvarter som ligger söder om det första, alldeles intill den södra kyrkogårdsmuren.

I februari 1947 räckte inte heller detta kvarter till, och man bestämde sig då för att förlänga det första kvarteret västerut ända bort till den västra kyrkogårdsmuren. Den sista patient som gravsattes här, Oskar Eriksson, begravdes den 28 september 1951.

¹ https://sv.wikipedia.org/wiki/Axel_Fehrlund

I nedanstående tabell finns uppgifter om genomsnittligt antal gravsatta patienter per år:

Period	Genomsnittligt antal gravsättningar per år
1922-1925	10
1926-1930	17
1931-1935	17
1936-1940	15
1941-1945	21
1946-1950	19
1951	1
1922-1950	17

Tabellen visar att antalet gravsättningar varit någorlunda konstant genom åren, mellan 15 och 20 varje år, med en liten ökning under krigsåren. En sådan tillfällig ökning under åren 1939 – 1945 finns rapporterad från flera liknande vårdinrättningar.

De tio personalgravarna finns i ett eget kvarter, avskilt från de övriga. Och centralt på kyrkogården har alltså överläkare Axel Fehrlund och hans hustru Emmy en egen grav, utanför de övriga kvarteren.

Så finns också ett kvarter för de tio baltiska flyktingarna norrut just innanför ingången, längs den östra kyrkogårdsmuren. Åtta av dem begravdes 1945, en 1947 och ännu en 1950.

Det finns ett antal oklarheter i det material jag gått igenom. Det gravregister jag fått från kommunen omfattar egentligen två olika register. I det första finns patienter vid Sundby sjukhus, 486 till antalet, alla gravsatta under åren 1922 - 1951. För var och en anges gravnummer (i turordning 1 - 486), patientnummer, för- och efternamn (förutom under åren 1944 - 1949, då det för 28 patienter av oklar anledning bara angavs efternamn), hemort, dödsdatum och begravningsdatum. Samtliga dessa 486 gravar finns utmärkta på gravkartan.

I detta gravregister finns dock ytterligare tre gravar upptagna. Först grav 487 och 488, också de utmärkta på gravkartan. Men i registret finns här inga namn eller andra uppgifter som kan ge upplysningar om vilka som gravsatts här. Antingen är dessa gravar tomma, eller också har man underlåtit att ange vilka som ligger begravda här.

Så finns också i registret ytterligare en grav med nummer 489. Den som ligger begravd här finns däremot angiven. Hen bar namnet A... Nyblom. Förnamnet är svårtytt, kan vara Alma eller Alvin. AN dog den 28/7 1961 och begravdes den 4/8 samma år, det vill säga tio år efter den senast gravsatta patienten. Men denna grav finns inte utmärkt på gravkartan. Och i kolumnen "hemort" finns för denna person endast angivet "estländare" – på samma sätt som för dem som ligger i kvarteret för baltiska flyktingar.

I detta register över patientgravar finns ännu en brist. För 39 av patienterna finns inte dödsdatum angivet, enbart begravningsdatum. Under de första 20 åren handlar det om undantagsfall. I ett av dessa finns ett direkt skäl angivet: Rut Hagman från Vingåker begravdes i juni 1941. I registret noteras att hon drunknat 1939. Hon har tydligen återfunnits och begravts ett par år senare. Från 1945 och framåt blir det allt vanligare att dödsdatum inte anges. För de 17 patienter som begravdes 1950 – 1951 finns dödsdatum angivet bara för tre av dem, men begravningsdatum för samtliga.

Huvudintrycket är att gravregistret fördes med stor noggrannhet fram till mitten av 1940-talet. Därefter gjordes allt oftare avsteg från tidigare rutiner. Det blev nu vanligare att antingen förnamn eller dödsdatum inte fördes in i registret.

Det andra register jag fått tillgång till har rubriken "Baltiska flyktingar". I detta finns kolumner för gravnummer, namn, hemort, dödsdatum och begravningsdatum. Under "hemort" anges i detta register endast nationalitet. Av dem som ligger begravda här (åtta män och två kvinnor) är fem från Estland och en från Lettland. Men här finns också tre från Polen och en från Tjeckien. Rubriken "baltiska flyktingar" stämmer alltså för de senares del inte med deras ursprungsnationalitet. Men möjlighet finns förstås att de kommit till Sverige via Baltikum.

Något gravregister över de tio personalgravarna (elva om paret Fehrlunds grav inkluderas) har jag inte fått mig tillhanda. Antingen har det aldrig funnits eller också har det förkommit.

Gravsättningarna 1961

I informationen från Kommundelsrådet Tosterö, återgiven på gravkartan och på skylt vid begravningsplatsen, sägs att "den senaste begravningen, en s.k. anhörigbegravning, ägde rum 1961". Emmy Fehrlund, maka till den tidigare överläkaren Axel Fehrlund, dog den 22/4 1961 och gravsattes, av gravstenen att döma, vid sidan av sin make. Det bör ha skett i slutet av april eller i början av maj 1961.

Tre månader senare, den 28 juli, dog den ovan nämnda A... Nyblom och gravsattes i grav 489, ej angiven på gravkartan. AN har inget patientnummer och i kolumnen för hemort står bara att hen är "estländare". Mycket talar för att AN i själva verket är den anhöriga som begravdes sist. Men av de handlingar jag fått mig tillhanda är det oklart var på kyrkogården AN ligger begravd och till vem hen eventuellt är anhörig. Jag kan inte heller finna A... (Alma eller Alvin) Nyblom, eller någon annan med liknande namn, i Sveriges Dödbok för den aktuella tiden. Och det finns ingen med namnet Nyblom bland de patienter eller "baltiska flyktingar" som är gravsatta på kyrkogården.

Det råder med andra ord flera oklarheter om denna sist gravsatta person på Sundby begravningsplats.

Samtal med Jonas Jonsson och Christofer Lundgren

Någon månad innan mitt besök i Strängnäs har jag haft kontakt med Jörg von Bothmer, kyrkogårdschef i Strängnäs. Efter högmässan i Strängnäs domkyrka den 17 juni 2018 får jag också tillfälle till ett halvtimmeslångt samtal med biskop em. Jonas Jonsson och nuvarande domprosten Christofer Lundgren.

Sundby sjukhus stängdes 1987. Jonas berättar att han några år senare avlyste sjukhusets kyrka som kyrka. Man hade då en diskussion om att den skulle kunna bli en distriktskyrka, men det var så få som bodde på Tosterö att man menade att underlaget var för litet. Jag berättar att Elise så sent som 1992 var med om en skolavslutning i kapellet, och Jonas minns att Tosteröskolan brukade ha sina avslutningar där. Sjukhuset hade legat på mark som tidigare tillhörde kyrkan, det så kallade Prästbolet, men marken såldes till landstinget, som sedan i sin tur sålt marken vidare till privat förvaltare.

Kyrkogården är belägen en knapp kilometer väster om sjukhusbyggnaderna, på andra sidan Enköpingsvägen, och den marken ägs numera av kommunen, som också står för skötseln. Jonas menar att det egentligen aldrig var någon riktig diskussion om andra alternativ då. Eftersom kyrkogården inte användes längre och inte låg på kyrkans mark blev det naturligt att se den mer som

ett fornminne, som kommunen och länsstyrelsen tillsammans fick komma överens om hur den skulle skötas.

Christofer Lundgren säger att kommunen vid flera tillfällen kontaktat domkyrkoförsamlingen för att höra om inte kyrkan kunde ta över skötseln av kyrkogården. Man har då från kyrkans sida svarat att man skulle kunna tänka sig ett sådant arrangemang men bara under förutsättning att kommunen då ersatte församlingen fullt ut för den extra kostnad ett sådant åtagande skulle innebära. Kommunens intresse har då snabbt svalnat.

Christofers uppgifter stämmer med vad Jörg von Bothmer tidigare uppgivit till mig:

Inom Strängnäs domkyrkoförsamling menar vi att begravningsplatsen missköts. Vi har åtagit oss att svara för skötseln men menar att det i så fall måste ske på uppdrag av kommunen med full kostnadstäckning. Argumentet är att begravningsplatsen inte är allmän, och att skötseln därför inte kan bekostas av begravningsavgiften.

Reflektioner

Sundby sjukhus begravningsplats ligger geografiskt inom Strängnäs domkyrkoförsamling, men marken ägs av Strängnäs kommun, som genom Parkenheten nu ansvarar för skötseln. En skötsel som enligt mitt förmenande lämnar en del övrigt att önska. Den begravningsplats som iordningsställdes 1922 var ursprungligen mycket vacker och kunde knappast uppfattas som något annat än en kyrkogård. Om inte den kyrkogården nu sköts om med samma känsla och omsorg som stadens övriga innebär det att de som ligger här, liksom deras anhöriga, också i fortsättningen diskrimineras av kyrkan, något som jag inte menar är försvarbart.

Det rimliga, enligt min uppfattning, är därför att en uppgörelse snarast träffas mellan kommunen och domkyrkoförsamlingen med sikte på att församlingen fortsättningsvis står för skötseln. I väntan på att en sådan uppgörelse kan komma till stånd finns en del akuta insatser som bör göras *nu* och som domkyrkoförsamlingen med sin kompetens och erfarenhet skulle kunna bidra till:

1. Gravregistret är ofullständigt och behöver uppdateras för att man ska veta vilka som ligger begravda på kyrkogården. I registret över gravsatta patienter bör förnamn och dödsdatum fyllas i där de uppgifterna saknas. Det sker enklast genom att jämföra gravregistret med det patientregister som finns i Sörmlands landstings arkiv.

2. Det finns oklarheter kring gravarna med nummer 487, 488 och 489. Gravarna 487 och 488 finns utmärkta på gravkartan, men registret saknar uppgifter om vilka som är begravda där. I grav 489 vilar Alma (eller eventuellt Alvin) Nyblom, som gravsattes så sent som den 28 juli 1961 och därmed är den sist gravsatta på kyrkogården. Men den graven saknas på gravkartan. AN saknar patientnummer och hemort, anges enbart som "estländare". Hör AN i själva verket till kategorin "baltiska flyktingar"? Eller som anhörig till någon av dem? Men varför har AN då fått ett gravnummer i den serie som reserverats för patientgravar? Allt detta behöver utredas.

4. Det saknas gravregister över personalgravarna. Vad har hänt med det? Det bör klarläggas.

3. Gravregistret över "baltiska flyktingar" väcker också frågor. Flera av dem är inte balter. För tre av de tio saknas dödsdatum. Födelsedatum är inte angivet för någon av dem. Har någon försökt få klarhet i vilka dessa flyktingar var och varför de begravdes på denna patientkyrkogård? Att en del av sjukhuset användes som flyktingförläggning kan väl inte vara enda skälet? En särskild minnestavla vid dessa gravar och en liten informationsskrift kring dessa flyktingars öde, helst med en kort presentation av var och en, skulle vara av stort värde. Inte minst för de aktuella flyktingarnas sentida anhöriga.

Vadstena hospitalskyrkogård

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Vadstena hospital har gamla anor. Den rike köpmannen Mårten Skinnare lät redan på 1500-talet bygga ett hus som idag tillmäts stort kulturhistoriskt värde. Huset användes som hospital men blev snart för trångt. År 1757 uppfördes därför det så kallade "Stora dårhuset" på tomten intill. Där bereddes plats för "*tolv usle, svagsinnte och rasande*" personer. I detta hus finns idag ett informativt hospitalsmuseum.

Också detta hus blev snart för trångt, och fler byggnader i omgivningen togs i anspråk. År 1826 inrättades här formellt Sveriges första Centralhospital för sinnessjuka. Här anställdes Georg Engström, landets första läkare inom psykiatri.

I början av 1800-talet uppfördes ett större byggnadskomplex bestående av två flyglar med en gård emellan. I det hus som förbinder flyglarna, så att ett U bildas, inreddes en hospitalskyrka som fick namnet Trefaldighetskyrkan med gavel ut mot den kyrkogård som samtidigt anlades – se bilden nedan. Byggnaden används idag av Vadstena folkhögskola.

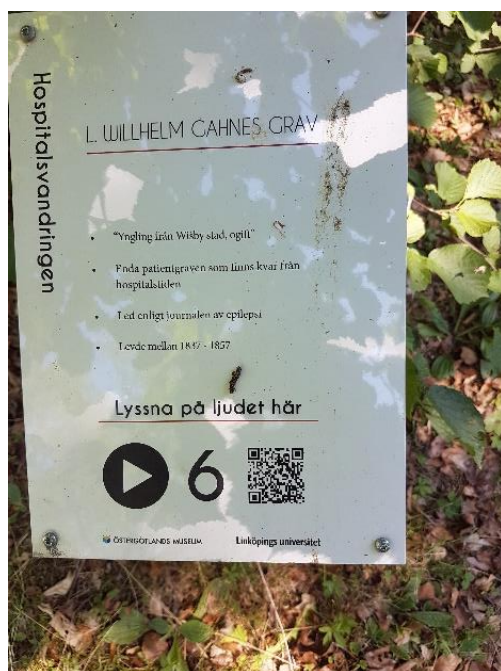
Verksamheten utvecklades snabbt. År 1895 hade hospitalet 900 patienter, och en ny byggnad, den så kallade Asylen, uppfördes i stadens södra del, nära slottet. Från 1930-talet och under ett par årtionden framåt flyttades efter hand all verksamhet i de gamla hospitalsbyggnaderna ut till det nybyggda Birgittas sjukhus i stadens nordöstra del. Också det är idag nedlagt. Endast en rättspsykiatrisk enhet finns kvar, medan de övriga byggnaderna fått annan funktion.

Sjukhuskyrkogården juli 2018

Den gamla hospitalskyrkogården var alltså belägen öster om Trefaldighetskyrkan, i direkt anslutning till kyrkan. Det finns idag inte mycket som påminner om denna kyrkogård, som i stället omvandlats till park.

En enda gravsten återstår. Den står gömd inne i ett buskage. Vid vårt besök här den 9 juli 2018 får vi leta en stund innan vi finner den. En rörstump ligger slängd strax intill. Vid dungen står också en informationstavla – se bilden nedan till vänster.

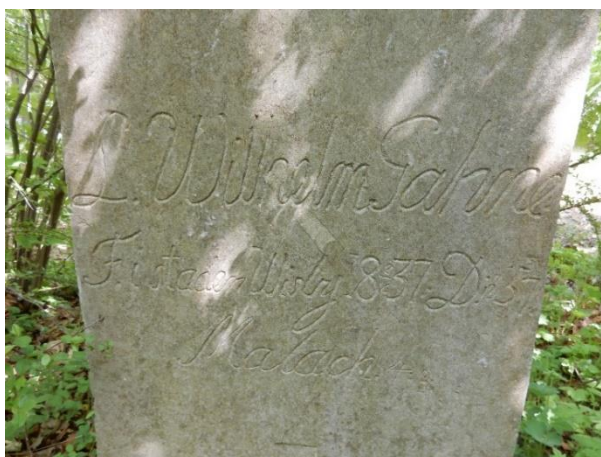
Texten på stenen är vid vårt besök mycket svår att läsa. Från Marianne Andersson i Vadstena har vi dock fått en bild av stenen i rentvättat skick – se nedan till höger. Här kan vi se att den som ligger begravd vid stenen är en ung man, L. Wilhelm Gahne, född i Visby 1837 och död 1857, endast 20 år gammal. Det finns faktiskt en del kunskap om denne Lars Wilhelm Gahne. I *Månadens dokument för mars 2016* från Riksarkivet berättas hans historia:

Bland journalerna hittar vi Gahnes journal. Han led av epilepsi och därför hade han hamnat på Sjukhuset i Visby där han var född. Han genomgick där "profkuren" och befanns lida av sinnesslöhet och epilepsi. Således hamnade han på Vadstena centralhospital, som hade ett upptagningsområde i hela södra Sverige.

Till Vadstena kom han den 23 juni 1854, 17 år gammal.

Bland intagningshandlingarna finns brevet från läkaren på Visby lasarett, som intygar att pojken är sjuk och behöver vård. Det var han som intygade att pojken genomgått "profkuren", annars hade han inte fått åtnjuta vården vid hospitalet. Journalen beskriver den korta tid han spenderade i Vadstena innan han avled den 11 december 1857.

I kyrkböckerna får vi reda på att Lars Wilhelms far Jöns Peter Gahne var handlare i Visby, och modern Anna Magdalena Lyth avled 1852 i rödsot. Brodern var handlare och borgare och det kanske inte var så märkligt att en välbeställd familj bekostade en gravsten till hans minne.

Reflektioner

Det som en gång varit en kyrkogård har idag omvandlats till en park, vackert belägen i centrala Vadstena. En enda gravsten står kvar. Men kyrkan lyser med sin frånvaro. För den informationstavla som finns strax intill gravstenen svarar Östergötlands museum och Linköpings universitet. Tavlan har nummer 6 i en serie som ingår i den så kallade "Hospitalsvandringen".

Vid vårt besök står gravstenen skyddad inne i ett buskage, och det är skräpigt runt stenen. Den ingraverade texten på stenen är svår att läsa. (Foto: Gunnel Oldbring)

Vi skulle önska att kyrkan var mer närvarande på platsen. Det borde vara möjligt att med hjälp av röjning, enkel plantering, stensättning och eventuellt ett kors skapa en liten minnesplats i anslutning till den kvarvarande stenen. Här borde också finnas en informationstavla från Svenska kyrkan där Trefaldighetskyrkans och hospitalskyrkogårdens historia kort återges. Liksom en parkbänk att sitta på för den som vill stanna till en stund.

Vi skriver ett brev om detta till kyrkoherden i Vadstena pastorat, Torbjörn Ahlund, och får snabbt svar:

Ni lyfter fram en viktig sak för både församlingen och kommunen. Som jag förstår det ligger kyrkogården på kommunens mark och jag har tagit kontakt med byggnadskontoret och initierat ett samtal kring hur vi ska hantera detta. Jag möttes av stor välvilja från kommunen. Det är tacksamt om ni och jag kan fortsätta dialogen om hur vi på bästa sätt kan hantera sjukhuskyrkogården.

På Lars Wilhelm Gahnes gravsten finns en bibelvers angiven, Malaki 4:2. I vår senaste bibelöversättning från år 2000 lyder den:

Men för er som fruktar mitt namn skall rättfärdighetens sol gå upp, och dess vingar skall ge läkedom. Då skall ni slippa ut, som kesande kalvar ur kätten.

Sankta Gertruds begravningsplats

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Sankta Gertruds sjukhus var ett av de stora statliga mentalsjukhusen. Det anlades strax norr om Västervik, i det område som numera går under benämningen Gertrudsvik. Sjukhuset invigdes år 1912 och var avsett för 800 patienter. Till sjukhuset hörde också den så kallade fasta paviljongen, invigd 1913 och avsedd för patienter som begått allvarliga brott och dömts till sluten psykiatrisk vård.

Landstinget övertog verksamheten 1967, och under 1980-talet avvecklades sjukhuset successivt. Några av byggnaderna har övertagits av kriminalvården. I övrigt finns nu inom området en företagsby och nybyggda bostäder. I ett av de gamla husen finns också det innehållsrika Psykiatriska muséet Gertrudsvik, som drivs av en stödförening med visst bistånd från landstinget. Muséet, som alltså väsentligen drivs med ideella krafter, har också tagit på sig uppgiften att samla information om andra nedlagda mentalsjukhus i landet. Genom vänligt tillmötesgående från två av föreningens medlemmar, Carina Andersson Sarge och Sven-Erik Andersson, får vi möjlighet att besöka både muséet och sjukhusets kyrkogård en varm julidag 2018.

Sjukhuskyrkogården – en bakgrund

Omkring år 1917 anlades en kyrkogård sydost om sjukhuset på en sluttning ner mot Gamlebyviken. Här finns omkring 400 patienter begravda, samt ytterligare 75 i en skogsdunge strax intill. Dessutom 24 anställda med anhöriga. Också några barn är begravda här. Enligt uppgift var den första som begravdes trädgårdsmästarens tvååriga son. Den sista patienten gravsattes 1950, den sista tidigare

anställda så sent som 1967. Jordfästningsakten ägde oftast rum i sjukhusets kyrksal, som numera används av Kriminalvården som personalmatsal.

När sjukhuset lagts ner sköttes kyrkogården på uppdrag av landstinget av Västerviks församling fram till år 2001. Därefter tog landstingets parkförvaltning över ansvaret.

År 2004 sålde så landstinget marken, inklusive kyrkogården, till en privat ägare, Gertrudsviks fastighetsbolag AB. Enligt en artikel i Kyrkans tidning 2014 var köparen inte klar över konsekvenserna och har sedan försökt att överlåta kyrkogården till landstinget, kommunen eller kyrkan.

Fastighetsbolaget tog också initiativ till en avstyckning av själva kyrkogården för att göra detta möjligt. På Länsstyrelsen har man sett det som naturligt att Västerviks församling åtar sig ansvaret för begravningsplatsen. Från församlingens sida har man dock tackat nej till detta. Två skäl har angetts: man anser att begravningsplatsen inte ska ses som en sådan utan som ett fornminne, eftersom både gravkarta saknas och gravbok förkommit. Man har också svårt att få resurserna att räckta till för de allmänna kyrkogårdar församlingen redan är ansvarig för.

Carina Andersson Sarge berättar att man från stödföreningens sida gjort en framställan om att en minnesplats skulle inrättas på kyrkogården. Det finns förslag om att ett marmorkors skulle sättas upp, och Gertrudsviks fastighetsbolag har lovat att bidra till kostnaderna för detta. Ärendet har dock dragits i långbänk och ligger nu av någon anledning för utredning hos Länsstyrelsen i Östergötland.

Sjukhuskyrkogården juli 2018

Kyrkogården ligger vackert på en sluttning ned mot Gamlebyviken. Den omges delvis, främst på södra sidan, av skog. Mellan kyrkogården och viken finns ett område med vildvuxet buskage som nästan helt skymmer sikten mot vattnet.

Två stigar leder till kyrkogården, en från nordväst och en från sydost. Den som kommer vandrande möts på ömse sidor av en grönmålad skylt med texten "S:ta Gertruds begravningsplats". Någon informationstavla med mer information om platsen kan vi inte finna.

Gräset är nyklippt. Men kyrkogården är inte avgränsad med mur och det är därför svårt att avgöra om det finns gravar också utanför det område som nu är ansat. Vi ser inte heller spår av den grind med fyra grindstolpar som ska ha funnits här tidigare.

Det som annars främst slår oss är hur många gravvårdar som ännu finns kvar. Patientgravarna ligger längs linjer i nord-sydlig riktning. Vid den inventering som Kalmar museum gjorde år 2006 fanns 35 sådana gravvårdar. Möjligen är det något färre nu. De allra flesta har samma form, en enkel liggande stenplatta med ingraverad text – se bilden uppe till höger.

Personalgravarna ligger utspridda över hela kyrkogården och är alltså inte avskilda i ett särskilt kvarter. De flesta har stående gravvårdar, men på en grav står ett vitt träkors med emaljerad tavla med namnet på den döda och den gamla gravvisan:

Visst är döden grym/ visst är graven enkel/ men för den som lida skall/ och som sjukdom blott är givet/ är döden skönare än livet.

Reflektioner

Sankta Gertruds begravningsplats är en vacker plats. Den skiljer sig från de flesta andra gamla sjukhuskyrkogårdar genom det stora antal gravvårdar som ännu finns bevarade. Särskilt intressanta är de mindre, liggande gravvårdar som finns på flera av patientgravarna. De har, enligt Carina Andersson Sarge, tillverkats av en skicklig stenhuggare som fanns på sjukhuset. Hon meddelar samtidigt att flera av dessa stenar försvunnit under åren. De har helt enkelt tagits som souvenirer av samvetslösa besökare.

Magdalena Jonsson, som på uppdrag av Kalmar läns museum år 2006 skrivit en kyrkoantikvarisk rapport om kyrkogården, sammanfattar sina synpunkter så här:

Sjukhuskyrkogården är en ovanlig anläggning som därför bör värnas. Samtliga gravvårdar skall bevaras på sina platser och de rester av kyrkogårdens ursprungliga struktur som finns kvar skall värnas. Området behöver en varsam skötsel som bevarar platsens karaktär.

Vi delar den uppfattningen men vill lägga till följande:

Vi skulle önska att kyrkan, oberoende av hur man löser markägarfrågan, var mer närvarande på platsen. Med hjälp av röjning, enkel plantering, stensättning och det kors som fastighetsbolaget lovat bidra till bör det vara möjligt att skapa en minnesplats någonstans på begravningsplatsen. Här kan då också finnas en informationstavla från Svenska kyrkan där hospitalskyrkans och kyrkogårdens historia återges. Liksom en parkbänk att sitta på för den som vill stanna till en stund.

Ulleråker kyrkogård

Lars H Gustafsson

Ulleråker kyrkogård ligger i anslutning till tidigare Ulleråkers sjukhus i Uppsala. Kyrkogårdens historia är väl beskriven i boken *Guds åker vid Ulleråker*, utgiven 1999 av Psykiatrihistoriska museet i Uppsala, med psykiatrikern Tom Lundin som författare.

Det har bedrivits psykiatrisk sjukvård på Ulleråkerområdet söder om centrala Uppsala sedan år 1811, då Upsala Hospitals- och Lasarettсанläggning flyttade ut till det gamla kronobränneriet. Efter en brand år 1850 återfördes kroppssjukvården till de mer centrala delarna av staden, medan den psykiatriska vården blev kvar på Ulleråker.

Omkring år 1880 uppfördes "Nya hospitalet", en stor slottsliknande byggnad, under ledning av arkitekt Axel Kumlien. I den inrymdes också Den gode herdens kapell (se bilden till vänster, som visar kapellet idag). De patienter som då avled på sjukhuset jordfästes ofta i kapellet och gravsattes sedan på Gamla kyrkogården i Uppsala.

I slutet av 1890-talet utökades sjukhuset söderut med nya byggnader, Asylen, för de som ansågs obotligt sjuka. Till Asylen, som invigdes år 1900, kom patienter från hela Sverige. Nu ökade antalet avlidna patienter. Det ledde till att Domkyrkoförsamlingens kyrkoråd år 1906 tillskrev sjukhusets direktion med en begäran om att sjukhuset borde inrätta en egen begravningsplats. Den stod klar i september 1909 och invigdes vid en ceremoni som leddes av ärkebiskop Johan August Ekman.

Kyrkogården förlades till ett område väster om sjukhuset, i skogen mellan Asylen och Grindstugan. Den var drygt 100 x 100 meter stor och inhägnades av ett vitt trästaket. Den första gravsättningen ägde rum i september 1909, tre dagar efter invigningen. Ett litet gravkapell uppfördes också här. De flesta jordfästningsakterna ägde rum i det och utformades som mycket enkla ceremonier. Gravarna grävdes av patienter, som också ingick i det arbetslag som skötte om kyrkogården.

Sammanlagt finns 1290 personer gravsatta på kyrkogården. De flesta är patienter, men det finns också ett antal personalgravar, förlagda i ett särskilt kvarter längs murens östra och norra sida. Som om de omsluter och vakar över de patienter som finns gravsatta här.

Under åren 1928

- 1932 ersattes trästaketet runt kyrkogården av en vacker, 480 meter lång, stenmur uppförd av en skötare med hjälp av patienter. Ett omfattande arbete som alltså tog fyra år att fullborda.

Den sista patienten gravsattes här 1954, men en anhörig till tidigare personal så sent som 2016. Det gamla gravkapellet är rivet. De träkors och liggande träplattor som tidigare utmärkte patientgravarna är nu borta. Tolv gravstenar över döda patienter finns dock bevarade, liksom de gravvårdar som utmärker personalgravarna.

1957 invigde domprosten ett stort träkors som finns placerat i kyrkogårdens södra del.

Kyrkans engagemang

År 1967 övertog Landstinget huvudmannaskapet för Ulleråkers sjukhus, som sedan successivt avvecklades. 1988 upphörde det som egen administrativ enhet. Psykiatridivisionen vid Akademiska sjukhuset tog i stället över ansvaret. Oklarheter uppstod nu om vem som skulle svara för skötseln av begravningsplatsen, som började förfalla. Akademiska sjukhuset begärde då att Uppsala kyrkliga samfällighet skulle överta det formella ansvaret/huvudmannaskapet för kyrkogården.

Kyrkofullmäktige svarade positivt på denna framställan. I sammanträdesprotokoll från fullmäktiges möte den 23/11 1989 sägs:

Marken ägs av Uppsala läns landsting. Kyrkogårdsförvaltningen föreslås således stå för drift av begravningsplatsen vilket kan inrymmas i kyrkogårdsnämndens ordinarie budget. Några större investeringar i begravningsplatsen är för närvarande inte aktuella.

Viktigt att notera är att kyrkan inte övertog ägandet. Däremot åtog man sig "driften", alltså ansvaret för skötseln av begravningsplatsen, där man också höll öppet för att investeringar kunde behöva göras i framtiden.

Från och med december 1989 ansvarar alltså kyrkan (numera Uppsala kyrkogårdar) för skötseln av kyrkogården. Men frågan om ägandet är fortfarande under diskussion. I ett mejl den 17/8 2018 skriver Tord Engström vid Uppsala kyrkogårdar:

Det var landstinget som behöll ägandet av Ulleråker kyrkogård 1989.

När Uppsala kommun köpte hela Ulleråker-området ingick även kyrkogården.

Uppsala pastorat begärde att få köpa kyrkogården av kommunen för 1 krona och det skulle gå bra.

Vid samråd om stadsplanen för området framförde Uppsala pastorat synpunkter på att området närmast kyrkogården behövde vara fredat och stilla zon.

Efter det är det inte aktuellt med övertagande förrän byggandet på området är klart säger Uppsala kommun.

Länsstyrelsen har uttryckt att kyrkogården skall bevaras som kyrkogård.

Uppsala pastorat räknar med att överta ägandet i framtiden.

Ulleråker kyrkogård 2018

Jag besöker Ulleråker kyrkogård den 15/8 2018 och det Medicinhistoriska museet dagen därpå för ett uppföljande samtal med antikvarie Thérèse Toudert.

Kyrkogården är omgärdad av en vacker stenmur. Huvudentrén utgörs av en järngrind i den mur som vetter mot norr, men man kan också komma in till kyrkogården genom en öppning i murens sydöstra del. Vid ingången möter en informationsskylt från Kyrkogårdsnämnden ordningsregler. Däremot finns ingen skylt som berättar om den aktuella platsens historia.

Det är en lugn plats med omgivande gles skog. Kyrkogården består främst av stora, öppna gräsytor, väl skötta. Det finns grusgångar längs murens och i form av ett stort kors centralt, också de väl skötta, gången centralt delvis kantad av höga träd. Längs den östra muren ligger ett antal gravar med gravvårdar – personalgravarna. I gräset, spridda med stort avstånd sig emellan, finns också ett antal liggande stenar – patientgravar. Vid en av dem finns en liten plantering i form av ett enkelt blomsterarrangemang – se bilden till höger.

Ett par parksoffor finns på kyrkogården, en centralt och en som till synes på måfå står utställd mitt på en gräsyta – några som flyttat dit den på eget bevåg?

I kyrkogårdens nordöstra hörn finns en vattenpost. Den är avstängd för tillfället, men det finns en stor behållare i plast att ta vatten ifrån. I anslutning till vattenposten finns även en vattenkanna, två borstar och en kratta.

Helhetsintrycket är positivt. Det är en rofylld och mycket vacker plats, tydligt avskärmad genom den konstfärdigt gjorda stenmur som omgärdar platsen. Den stilfulla järngrinden i norr och det höga korset i söder bidrar också till att tydliggöra platsens karaktär – även om de kvarvarande gravvårdarna är få och tar en stund att upptäcka.

Det jag främst saknar är en informationstavla, där

kyrkogårdens historia kort berättas. Jag skulle också personligen ha uppskattat om parksofforna kunde placeras så att de bildar en liten sittgrupp, som ett naturligt centrum för meditation och enskild andakt.

Strax söder om kyrkogården finns en stor grushög på den plats där Kronåsens barnpsykiatriska klinik var belägen – en specialenhet för psykotiska barn. Där jag för övrigt själv arbetade som underläkare 1974 utan att ha en aning om att kliniken bara låg ett stenkast från kyrkogården!

Här planerar kommunen, enligt förslaget till stadsplan, att uppföra ett antal höga bostadshus alldeles intill kyrkogårdens mur. Betänkligheter mot detta har kommit från flera håll, förutom från kyrkan också från Medicinhistoriska museet och från Länsstyrelsen. Frågan belystes på ett utmärkt sätt i radioprogrammet *Ulleråker – ett svårt kulturarv*, producerat av Vetenskapsradion och första gången sänt den 16/1 2018. Programmet kan fortfarande avlyssnas på <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/1008955?programid=407>

I programmet uttrycks bland annat farhågor för att kyrkogården efter en sådan exploatering av närområdet i framtiden skulle kunna förvandlas till vanlig park – en plats för solbadare och rastplats för hundar. Enligt uppgifter jag fått är utbyggnadsplanerna nu lagda på is, främst på grund av de konsekvenser en så omfattande exploatering skulle kunna få för Uppsalaåsen som vattentäkt. Det är bara att hoppas att en förlikning så småningom kan

ske så att, i enlighet med kyrkans önskemål, en fredad zon kan skapas och kyrkogårdens karaktär bevaras.

Reflektioner

Ulleråkers kyrkogård är väl bevarad. Det är en både vacker och rofylld plats. Den är ett av få exempel på hur kyrkan visat ett aktivt engagemang för att freda och vårda en gammal sjukhuskyrkogård. Medicinhistoriska museet, beläget på området, har också spelat en viktig roll för värnandet om denna begravningsplats. Från museets sida har man understrukt vikten av att de personer som ligger begravda här, under sitt liv så ofta diskriminerade och bortglömda, nu ska få vila i frid under värdiga förhållanden.

Redan idag är kyrkogården en plats väl värd att besöka, både för dem som har anhöriga gravsatta här och för andra intresserade. Med marginella förändringar (en bra informationsskylt och en sittgrupp med parkbänkar) skulle den positiva upplevelsen vid ett besök sannolikt kunna förhöjas ytterligare.

Ulleråkers kyrkogård är också ett exempel på hur kyrkogårdsfriden kan hotas om närliggande bebyggelse inte tar tillräcklig hänsyn till platsens karaktär. Här bör Länsstyrelsen ha en viktig uppgift att fylla. Hur detta kommer att lösas i Uppsala kan komma att få prejudicerande betydelse, och utvecklingen här är därför viktig att följa för oss som engagerar oss för bevarandet av de gamla sjukhuskyrkogårdarna.

Sjukhuskyrkogårdar på andra håll i landet

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

I det här kapitlet presenteras ytterligare ett antal sjukhuskyrkogårdar som vi inte har haft möjlighet att besöka men som vi inhämtat information om på annat sätt, främst genom sökning på internet men också genom kompletterade upplysningar ifrån kyrkogårdsansvariga, inhämtade via mail-konversation eller telefonsamtal.

Vi vill betona att det inte rör sig om någon fullständig inventering. Vi vet att det finns fler sjukhuskyrkogårdar som skulle ha kunnat ingå i vår redovisning. Det som följer ska därför mer ses som en samling exempel som ändå ger en ganska bra bild av hur det ser ut och av hur man resonerat när det gäller ansvaret för omvårdnaden av dessa minnesplatser.

Furunäsets kyrkogård

Furunäsets sjukhus var ett stort mentalsjukhus beläget utanför Piteå. En kyrkogård intill sjukhuset togs i bruk 1894. 962 personer har gravsatts där, de allra flesta patienter vid sjukhuset men också personal. Bara de som arbetade vid sjukhuset fick egna gravvårdar, av vilka några finns kvar. Den sista gravsättningen av patienter ägde rum 1961. Gravplatsen förföll sedan. Men efter överläggningar mellan vårdacket, sjukhusledningen och kommunen beslutades det vid ett sammanträde 1982 att området skulle rustas upp av landstinget för att skötas av Piteå Landsförsamling i framtiden.

Så är det också idag. Kyrkogården återinvigdes och en minneslund har anlagts. Kyrkogården finns med på Piteå församlings hemsida som en av de sex kyrkogårdarna i församlingen men nya gravsättningar sker inte längre här.

Så här presenteras Furunäsets kyrkogård på Piteå församlings hemsida,
<https://www.svenskakyrkan.se/pitea/vara-kyrkogardar> :

FURUNÄSETS KYRKOGRÅRD

Togs i bruk 1894 för Furunäsets sjukhus räkning. Här har människor från delar av landet fått sitt sista vilorum. Markeringar av enskilda gravplatser finns inte kvar så hela kyrkogården bör beträdas med vördnad så att inte gravfriden störs.

Uppgifter lämnade av Kurt Pedersen, kyrkogårdschef i Piteå församling. Se också:
<http://rogerlindqvist.blogg.se/2011/november/furunasetts-kyrkogard.html>

Mariebergs sjukhus begravningsplatser

Mariebergs sjukhus, ursprungligen kallat Kristinehamns hospital, öppnade sommaren 1887. Inom området anlades tidigt en stor, vacker park och en begravningsplats. Som mest hade sjukhuset plats för cirka 700 patienter. Ytterligare en begravningsplats tillkom i nära anslutning till den först anlagda. Delar av parkanläggningen finns kvar, bl a den gamla paviljongen. Trafikleder har brutit sönder området, en stor rondell med tillhörande vägar skärmar av de två begravningsplatserna från sjukhusområdet i övrigt. De är utmärkta med skyltar och ligger nu på kommunens mark, och det är också kommunen som står för skötseln.

Kristinehamns församling har inte varit inkopplad på detta, förutom att man hjälpt till med en urnnedsättning för några år sedan. I en insändare i KristinehamnsPosten 2017-02-06 beklagar sig

dock Lars-Åke Andersson över hur de båda kyrkogårdarna sköts. Han menar att det var olyckligt att inte Kristinehamns församling fick överta dem från landstinget i stället för kommunen.

Uppgifter lämnade av Elionor Norén, Kristinehamns kyrkogårdsförvaltning. Se också:
<https://nwt.se/kristinehamn/nkp-insandare/2017/02/06/varda-kyrkogardarna-vid-marieberg>

Restads begravningsplats

Sjukhuskyrkogården på Restad gård i Vänersborg användes som begravningsplats för Restads sjukhus, ursprungligen kallat Vänersborgs hospital, från 1906 fram 1957. Sammanlagt ligger närmare 2000 personer begravda här, bland dem 1374 patienter från Restads sjukhus samt 435 från det närbelägna Källshagens sjukhus.

Vid gravarna står enkla kors i gjutjärn med patientens identifikationsnummer samt ett M för man eller ett K för kvinna, men inga namn. Till dessa kommer ytterligare gravar med ett hundratal soldater som dog av en svår dysenterisjukdom i samband med kriget vid svensk-norska gränsen 1808-1809. Kistorna med dessa soldaters kvarlevor flyttades från en massgrav vid ett tidigare tillfälligt krigssjukhus inte långt från Restad sjukhus till begravningsplatsen när den var iordningsställd.

I åren kring millennieskiftet enades landstinget, som då ägde kyrkogården via fastighetsbolaget Västfastigheter, med Vänersborgs och Väne-Ryrs kyrkliga samfälligheter om att skötseln av kyrkogården i fortsättningen skulle ombesörjas av Kyrkogårdsförvaltningen i Vänersborg. I december 2009 övertog så samfälligheterna mot en symbolisk summa också själva ägandet av kyrkogården. Villkoret var då att Västfastigheter stod för kostnaderna kring avstyckning, lagfart, etc samt ersatte en förvuxen granhäck med en nyplanterad avenbokshäck. Överlåtandet manifesterades vid en ceremoni där en minnessten sattes på plats.

Uppgifter lämnade av Mats Jakobsson, kyrkogårdschef i Vänersborg. Se också:
<https://magnusberntsson.wordpress.com/2009/12/10/minnessten-invigd-vid-restad-gard/>

Sankt Jörgens sjukhus begravningsplats

Sankt Jörgens sjukhus på Hisingen i utkanten av Göteborg öppnade 1872. Sjukhuset drevs av Bohuslandstinget fram till 1992 då verksamheten flyttades till Mölndals sjukhus och till Kungälvssjukhus. Efter detta har större delen av byggnaderna rivits för att ge plats åt bostäder och annan verksamhet. S:t Jörgens begravningsplats för patienter och personal invigdes 1889. Den finns kvar och ligger mitt i ett bostadsområde, omgiven av ett lågt trästaket.

Göteborgs begravningsamfällighet är numera ägare till Sankt Jörgens hospitalskyrkogård. Den används inte som aktiv begravningsplats. Samfälligheten sköter kyrkogården och det är begravningsavgiften som finansierar förvaltande och skötsel.

Uppgifter lämnade av Marie-Louise Nord, Göteborgs begravningsamfällighet. Se också:
<http://www.alltidgot.com/st-jorgens-sjukhus/>

Säters sjukhus begravningsplats

På den gamla patientkyrkogården knuten till Säters sjukhus ligger 800 personer begravda. Den första gravsättningen ägde rum söndagen den 7 september 1913 och den sista genomfördes den 7 juli 1951. Idag inramas platsen av en hög granhäck. Endast ett fåtal av gravarna har vita kors med namn, födelsedag och dödsdag. Utanför granhäcken pågår golfspel där sjukhusets kor och hästar en gång betade. Svinhuset är ombyggt till klubbhus för Säters golfklubb.

Säters kommun äger numera marken där kyrkogården är belägen. Under en tid fanns ett avtal mellan kommunen och Säters golfklubb med innebörden att klubben mot viss ersättning ansvarade för skötseln av kyrkogården. I samband med det restaurerades också begravningsplatsen, som då också fick många besökare. Enligt en insändare av Håkan Gustav i DalaDemokraten sades så detta avtal upp, och kyrkogården har sedan förfallit: "Idag är den definitivt inte besöksvänlig." Från Säterbygdens församling meddelar man att man inte har något med den gamla sjukhuskyrkogården att göra och att man inte vet hur den sköts eller av vem.

Uppgifter lämnade av Ingela Ström vid Säterbygdens församling. Se också:

<http://www.psykmuseet.se/2013/06/saters-sjukhus-kyrkogard/>

<http://www.dt.se/dalarna/sater/golfbana-granne-med-kyrkogard>

<https://www.dalademokraten.se/opinion/insandare/misskotsel-av-saters-sjukhus-gamla-kyrkogard>

Söderby sjukhus begravningsplats

Söderby sjukhus ligger i Salem utanför Stockholm och var från början ett sanatorium och senare långvårdsklinik. Sjukhuset stod färdigt 1910. Det fanns från omgivande församlingar ett motstånd mot att begrava patienter från sjukhuset på de vanliga kyrkogårdarna, och 1919 anlades en sjukhuskyrkogård i en skogsdunge en bit från det egentliga sjukhusområdet, liksom en processionsväg från kapellet vid sjukhuset till begravningsplatsen. På denna finns 580 gravar. Från början utmärktes de med träkors, men de är nu borta. Bara en handfull gravvårdar återstår.

När Söderby sjukhus lades ner 1988 fick Salems församling köpa kyrkogården för en krona, och det är nu församlingens kyrkogårdsförvaltning som står för skötseln. Kyrkogården används inte idag men får många besök. Det finns också inom församlingen tankar på att ta begravningsplatsen i bruk igen, eftersom det är ont om gravplatser på de övriga kyrkogårdarna.

Uppgifterna lämnade av Sören Lindblom vid Salems kyrkogårdar. Se också:

<https://kariansnes.wordpress.com/salems-begravningsplatser/soderby-sjukhus-begravningsplats/>

DEL 3

ÅTER TILL SANKT LARS – REFLEKTIONER OCH FÖRSLAG

Sankt Lars kyrkogård augusti 2018

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Den 28 augusti 2018 återvänder vi till Sankt Lars kyrkogård. Vi har inte varit här sedan i slutet av maj, och nu vill vi se vad som hänt under sommaren. Vi stannar till framför grinden. Den ser mer rostig ut än i maj. Vi försöker öppna den, men grinden är spärrad med en sten. Den som vill komma in till kyrkogården får gå runt stenpelaren till höger. Så var det nog i maj också, men det slår oss hur ogästvänligt det känns. En grind ska kunna öppnas.

Informationstavlorna till vänster om grinden står kvar. Den från Länsstyrelsen är ren och läsbar. Den som är utformad av Svenska kyrkan är nu nästan omöjlig att läsa texten på – se bild på sid 10. Vi försöker göra den ren med en våtservett, men smutsen är så ingrodd att vi inte får bort den.

Gången på andra sidan grinden är klippt, liksom några mindre gångar mellan de metalltenar och kors som symboliskt utmärker gravarna.

Mellan de nödortfittigt klippta gångarna står högt gräs som torkat efter den heta och regnfattiga sommaren. Häcken runt kyrkogården har inte ansats. Det mesta gör ett än mer vildvuxet och ovårdat intryck än när vi besökte kyrkogården i maj.

Det övergivna kors som vid vårt förra besök stod lutat mot ett förtorkat träd står kvar där det stod i maj. Det lilla halsband som låg på Maria Svenssons grav är däremot borta. Här finns idag inte många tecken på att någon varit på besök. Skärvar av en kruka ligger kvar på en av stockarna.

På trästocken ovanför Anna Dahlqvists grav fanns vid vårt besök i maj en trasig lerkruka med blommor i. Den är borta idag och har ersatts av ett målat lerhjärta, också det skamfilat av väder, vind eller åverkan. Någon har ändå varit här och visat omsorg.

Det som gör mest ont är vad som möter oss i kyrkogårdens nordvästra hörn. Någon har tagit sig friheten att ta ett gravkors, vända det upp och ner och sedan banka ner det i jorden med stor kraft. Som ett hån. Vi tvekar inför att återge bilden här. Men väljer att ändå göra det, eftersom den säger en del om hur kyrkogården vårdas idag.

*

Vi återvänder till kyrkogården några dagar senare, försedda med rengöringsmedel, trasa och skursvamp – beslutsamma och med dåligt samvete för att vi vid vårt tidigare besök varit mer inriktade på att dokumentera än att

agera. Länsstyrelsens skylt vid grinden går nu att få helt ren, däremot inte pilgrimsskylten. Vi får bort så mycket smuts att den blir läsbar, men det finns mögel innanför det yttersta plastskiktet. Skylten bör bytas ut.

Vi går genom kyrkogården bort till korset som var uppochnedvänt vid vårt tidigare besök. Men någon mer handlingskraftig besökare har lyckligtvis redan varit här och vänt det rätt igen, så den uppgiften besparas vi den här gången.

Reflektioner

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Det finns ett stort antal sjukhuskyrkogårdar i Sverige. Sankt Lars kyrkogård är en av dem. De aktuella kyrkogårdarna har kommit till under åren 1889 – 1922. Det var under den här perioden de stora statliga mentalsjukhusen byggdes, ofta som samhällen för sig i utkanten av en stad. Inom sjukhusområdet fanns förutom de egentliga sjukhusbyggnaderna också verkstäder, kök och en stor park med köksträdgård. Här fanns på de flesta håll också en kyrka eller ett kapell. Alldeles i utkanten av sjukhusets område anlades så kyrkogården, ofta i naturskönt läge och omgärdad av en mur eller ett staket. Här gravsattes främst patienter från sjukhuset men på de flesta håll också en del personal. Även, som i Uppsala och Strängnäs, läkare i ledande befattning och deras familjer. Sankt Lars kyrkogård hör till det fåtal som bara varit avsedd för patienter. Om detta är en av orsakerna till att just denna kyrkogård hör till de mest vanskötta låter vi vara osagt.

Gravsättningen av patienter på dessa kyrkogårdar skedde under mycket enkla former. Ofta var bara prästen och någon av vårdarna närvarande. Det var också patienterna själva som stod för skötseln av kyrkogården under ledning av vårdarna – det sågs som en del av det miljöterapeutiska arbetet.

Antalet gravsatta personer varierar mellan 475 och, som vid Sankt Lars, närmare 2000. Sankt Lars är därmed, vid sidan av Restad, den största av de aktuella kyrkogårdarna. Det innebär att det i landet som helhet finns tiotusentals gravar på våra sjukhuskyrkogårdar. Att det blev så många har flera orsaker: Det har ofta rört sig om patienter som vårdats länge på sjukhuset och då blivit mer eller mindre ”bortglömda” av sina anhöriga, som inte heller velat ha dem begravda på hemkyrkogården. Det har också funnits ett motstånd från hemförsamlingarna att bekosta hemtransport och begravning av dessa patienter. De skrevs in på sjukhusen för att bli kvar där, också efter döden. De stora avstånden och svårigheten att ordna transporter under värdiga former var säkert också en viktig orsak. Flera av dessa sjukhus hade, liksom Sankt Lars, patienter från hela landet.

Gravarna på sjukhuskyrkogårdarna utmärktes med ett enkelt träkors, ett gjutjärnskors eller en enkel metallten. Som regel angavs inte den dödes namn, vilket i stället ersattes med angivande av kön och ett patientnummer. Ofta hänvisades till sjukhussekretessen. Träkorsen är numera i stort sett borta. En del gjutjärnskors och metalltenar finns kvar. Det finns dock exempel på anhöriga som bekostat en gravsten, där namnet finns angivet.

Under 1950-talet minskade antalet gravsättningar på sjukhuskyrkogårdarna efter hand för att sedan upphöra helt i början av 1960-talet. Åtminstone vad patienterna beträffar. Det hängde samman med reformeringen av mentalsjukvården, som sedan 1967 lämnades över till landstingen.

Ett intressant inslag i bilden är de ovan nämnda personalgravarna. De låg som regel i ett eget kvarter i utkanten av kyrkogården och var försedda med vanliga gravvårdar. Flera som skrivit om dessa kyrkogårdar har antytt att de som valt att låta sig gravsättas på den kyrkogård som hört till deras arbetsplats har gjort det av solidaritet med de intagna. Ända fram till i våra dagar har gravsättningar med nedsatta urnor ägt rum på flera av de gamla kyrkogårdarna, och då har det undantagslöst rört sig om personer som tidigare arbetat på sjukhusen – eller om deras anhöriga.

När landstingen tog över sjukhusen hade alltså begravningsverksamheten redan lagts ned. Men kyrkogårdarna fanns kvar, och de sköttes som tidigare om av patienterna men i allt större utsträckning nu också av anställd personal.

Mot slutet av 1900-talet lades de flesta av de gamla mentalsjukhusen ned för gott. Landstingen använde ibland de gamla byggnaderna för annan vård, men snart började man göra sig av med både mark och lokaler. De vanligaste köparna var kommunerna. Ibland, som i Lund och Västervik, såldes också mark och byggnader till privata eller kommunalt ägda fastighetsbolag. De gamla sjukhusbyggnaderna kunde användas som skolor, konferenslokaler eller företagsbyar. Sjukhuspark och trädgård kunde exploateras för bostadsbyggande. Frågan blev nu akut: Vad skulle man göra med sjukhusens gamla kyrkogårdar? Vem eller vilka skulle ha ansvar för deras fortsatta förvaltning och omvårdnad?

Allmän eller enskild begravningsplats - eller fornminne?

En första fråga blev att försöka fastställa hur en sjukhuskyrkogård av det här slaget skulle definieras. Det rör sig ju knappast om en "allmän begravningsplats" – den var reserverad för sjukhusets patienter och i viss mån för dem som arbetade där. I de yttranden från olika länsstyrelser som vi tagit del av har uppfattningen varit att det i lagens mening i stället rör sig om en "enskild begravningsplats". Problemet är bara att enskilda begravningsplatser "får anordnas och hållas bara av trossamfund eller stiftelser som har fått tillstånd till det" (Begravningslagen 2 kap 6 §). Tillstånd ska lämnas av länsstyrelsen, som då också kan ange särskilda villkor. Men dessa begravningsplatser hade redan från början anlagts av staten och sedan förts över till landsting, kommun eller privata ägare. Hur skulle man göra då?

Länsstyrelsen har att vaka över att bestämmelserna i Begravningslagen och Kulturmiljölagen efterlevs. Som: "En begravningsplats skall hållas i ordnat och värdigt skick och den helgd som tillkommer de dödas vilorum skall alltid iakttas." (Begravningslagen 2 kap 12 §). Och: "I vårdens av en begravningsplats ska dess betydelse som en del av kulturmiljön beaktas. Begravningsplatsen ska vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas". (Kulturmiljölagen 4 kap, 11 §).

Mot bakgrund av vad som föreskrivs i lagtexten är det knappast förvånande att länsstyrelserna menat att kyrkan bör engageras i den fortsatta förvaltningen. Så här tycks man ha resonerat:

De gamla sjukhuskyrkogårdarna ska uppfattas, och uppfattas också av allmänheten, som kyrkogårdar. Alltså inte som vilka fornminnen som helst. Många söker sig till dessa platser för att hedra minnet av anhöriga som vilar här. Svenska kyrkan är ansvarig för begravningsverksamheten i landet (utom i Stockholm och Tranås). Här finns den kunskap och erfarenhet som krävs för att sköta en kyrkogård så att "den helgd som tillkommer de dödas vilorum ... alltid iakttas". Enligt Begravningslagen är det dessutom bara trossamfund eller stiftelser som får vara ansvariga för en enskild begravningsplats.

Också ett moraliskt argument har ibland framförts: Församlingarna bidrog till att de här medlemmarna glömdes bort också efter döden och bör nu inte upprepa samma misstag genom att glömma bort deras gravar.

Hur har kyrkan ställt sig?

När det gäller frågan om skötsel eller övertagande av sjukhuskyrkogårdarna har kyrkan agerat påfallande olika. På flera håll har man sett det som mer eller mindre självklart att ta över först skötsel och sedan också ägande, även om man ställt ett antal villkor i samband med överlåtelsen. Svenska kyrkan i Piteå, Vänersborg och Uppsala kan räknas till denna grupp, även om kyrkan i Uppsala ännu inte övertagit själva ägandet - däremot skötseln. Intressant är också att Svenska kyrkan i Uppsala på sin hemsida nämner Ulleråker kyrkogård som en av sina kyrkogårdar. På motsvarande sätt nämner Piteå församling Furunäsets kyrkogård.

Så finns det församlingar som inte velat acceptera ett övertagande. Bland dem vi har varit i kontakt med är Västervik och Strängnäs de tydligaste exemplen på det. I Västervik har församlingen sagt nej trots aktivt arbete från fastighetsbolagets sida för att underlätta en överlåtelse och trots länsstyrelsens påtryckningar. Dels med hänvisning till att man inte har råd, dels eftersom man menar att Sankta Gertruds kyrkogård bör uppfattas som fornminne, eftersom gravkarta och gravbok förekommit – en uppfattning som länsstyrelsen inte delat.

Också i Strängnäs har en diskussion förts, där kyrkan tills vidare tackat nej till att ta över ansvaret för kyrkogården som nu ligger på kommunens mark. Man hänvisar från församlingens sida till att begravningsavgiften inte får användas för skötsel av en enskild begravningsplats. Detta avfärdas från andra församlingars sida. I Göteborg och Vänersborg används begravningsavgiften för just detta, tydligen utan betänkligheter.

Mest förvånande är kanske att det också finns församlingar, Kristinehamn och Säter, som inte tycks ha haft någon diskussion alls om skötseln av den sjukhuskyrkogård som ligger inom församlingens geografiska område. I båda fallen är det kommunen som äger marken och som sköter om kyrkogården, och i båda fallen har det i media också förekommit uppgifter om misskötsel. I Säter har det funnits en överenskommelse mellan kommunen och golfklubben om att klubben skulle svara för skötseln av kyrkogården! Det fungerade en kortare tid, men avtalet är uppsagt. Ett intressant exempel, eftersom det visar hur skört det kan bli om ideella krafter tvingas till långsiktiga åtaganden av det här slaget.

Kyrkan och Sankt Lars kyrkogård

Kyrkan hade en viktig roll i samband med att patienterna på Sankt Lars sjukhus dog. De som då inte fördes till sina hemförsamlingar för att begravas där jordfästes av hospitalspredikanten och gravsattes sedan på sjukhusets egen kyrkogård.

Jämfört med hur det varit med sjukhuskyrkogårdar på andra håll i landet har dock kyrkans intresse för Sankt Lars kyrkogård från början varit ljust – för att uttrycka saken försiktigt. Invigningen skedde till exempel under enklast tänkbara former. Dokumentationen över de gravsatta har lämnat mycket i övrigt att önska, vilket har lett till att vi idag inte vet vare sig hur många som är gravsatta här, var de vilar eller, i många fall, vilka de är.

Kyrkan har inte heller tagit några initiativ för att förbättra skötseln eller återställa kyrkogårdens förlorade värdighet, förutom den pilgrimsskylt som satts upp vid grinden. Enligt Gustaf Arfwidssons berättelse (se sid 12) har kyrkan tvärtom ställt sig direkt avvisande då man från annat håll vädjat om hjälp.

Allt detta har lett till att Sankt Lars sjukhuskyrkogård nu hör till de mest eftersatta i landet. Vi ser det som djupt sorgligt att det ska behöva vara så. Vi vill avsluta det här kapitlet genom att på nytt citera prästen Anna Alebo:

Kyrkan var en del av överheten, hon protesterade inte när människor gömdes undan. Därför är det så viktigt att vi i dag uppmärksammar dem som ligger här. Både samhället och kyrkan behöver göra upp med sin historia. Som kyrka kan vi vara modiga och visa vägen.

Det är hög tid för det.

Förslag

Lars H Gustafsson och Gunnel Oldbring

Här följer nu våra förslag, som har utkristalliserats efter vårt arbete med denna fråga och efter jämförelse med hur man har gjort, eller tänkt göra, på andra håll i landet:

- Lunds pastorat bör ta initiativ till en överläggning mellan Svenska kyrkan i Lund, Länsstyrelsen, Lunds kommun och markägaren om hur Sankt Lars kyrkogård ska kunna återställas i värdigt skick och bäst vårdas i framtiden. Överläggningen kan lämpligtvis föregås av ett studium av bland annat detta dokument samt av ett gemensamt besök på platsen.
- Vid överläggningen bör ägarfrågan diskuteras ingående med sikte på att få till stånd en långsiktigt hållbar lösning. Vår uppfattning är att kyrkan bör överta både ägande och skötsel.
- En plan bör utformas i samarbete med specialister inom landskapsarkitektur och kyrkogårdsförvaltning för hur kyrkogården bäst ska utformas med tanke på de speciella förutsättningar som råder efter långvarig vanhävd och då gravkarta och gravregister saknas.
- Ett centrum för andakt bör skapas, till exempel i form av ett stort kors, för att på det sättet markera kyrkans närvaro och engagemang för kyrkogården.
- Kyrkogården bör öppnas upp och göras mer välkomnande för besökare. Parkbänkar bör placeras ut. En vattenpost, vattenkannor och enkla vaser bör erbjudas dem som vill lämna blommor här. Informationstavlan bör bytas ut.
- När kyrkogården färdigställts i värdigt skick bör den återinvigas av biskopen.

Skriftens författare

Lars H Gustafsson är barnläkare och författare, bosatt på Klostergården i Lund. Han är docent i socialmedicin och har under en tid arbetat på dåvarande Kronåsens sjukhus vid Ulleråker i Uppsala med riksintag för barn med psykosjukdomar. Lars är gudstjänstvärd i Lunds domkyrka och medlem av församlingsrådet.

Gunnel Oldbring är rektor och socionom, bosatt på Klostergården i Lund. Hon arbetade under sina studieår ibland som vikarierande skötare på Sankt Lars sjukhus. Gunnel har tidigare varit kyrkopolitiskt aktiv i Bjärreds församling och var då med i redaktionsrådet för KorsOrdet, det då aktuella församlingsbladet .

Denna skrift finns tills vidare endast i digital form och kan fritt laddas ner på

<http://www.larshgustafsson.se/?p=5927>

Foto (då inte annat anges): Lars H Gustafsson

© Lars H Gustafsson & Gunnel Oldbring